

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY VILOYAT XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI
“AMALIY FANLAR VA MAKTABDAN TASHQARI TA'LIM”
KAFEDRASI HAMKORLIGIDA

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
“MUSIQIY TA'LIM” KAFEDRASI O'QITUVCHISI

Karimov Olimxo'ja Islomovich

**5-6-7 SINF O'QUVCHILARIDA
«XOR DIRIJORLIGIDA ODDIY O'LCHOVLARNI
O'RGANISH USLUBLARI»**

Metodologik qo'llanma

Navoiy-2016

Ushbu uslbiy tavsiya metodologik qo'llanma sifatida raqobatbardosh qadrlar tayyorlashga qaratilgan bo'lib, uning negizida axborot texnologiyalarining o'mi katta ahamiyatga ega.Ushbu uslubiy tavsiyani ko'pgina fanlar uchun O'UM (o'quv uslubiy majmua) yaratishda, yanada takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Undan o'quvchilar hamda talabalar foydalanishlari mumkin.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY VILOYAT XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI
“AMALIY FANLAR VA MAKTABDAN TASHQARI TA'LIM”
KAFEDRASI HAMKORLIGIDA

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
“MUSIQIY TA'LIM” KAFEDRASI O'QITUVCHISI

Karimov Olimxo'ja Islomovich

**5-6-7 SINF O'QUVCHILARIDA
«XOR DIRIJORLIGIDA ODDIY O'LCHOVLARNI**

O'RGANISH USLUBLARI»
Metodologik qo'llanma

Navoiy-2016

Ushbu uslubiy tavsiya metodologik qo'llanma sifatida raqobatbardosh qadrlar tayyorlashga qaratilgan bo'lib, uning negizida axborot texnologiyalarining o'rni katta ahamiyatga ega.Ushbu uslubiy tavsiyani ko'pgina fanlar uchun O'UM (o'quv uslubiy majmua) yaratishda, yanada takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Undan o'quvchilar hamda talabalar foydalanishlari mumkin.

Tuzuvchi:

O.I.Karimov
Buxoro davlat universiteti
“Musiqiy ta'lif” kafedrasi o'qituvchisi

Taqrizchilar:

S.B.Saidiy, NavDPI dotsent v/b.
San'atshunoslik fanlari nomzodi.
O'zbekiston Respublikasi Bastakorlar
Uyushmasi a'zosi, Kompozitor

Bahrom Madrimov, dotsent
BuxDU, “Musiqi” kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari nomzodi

Ushbu uslubiy tavsiya “Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta'lif” kafedrasining 2016 yil _5_-sonli yig'ilishida muhokama qilindi va tasdiqlashga tavsiya etildi.

Ushbu uslubiy tavsiya NVXTXQTUMOI 2016 yil _6_- sonli ilmiy uslubiy kengashida ko'rib chiqildi va tasdiqlandi.

Navoiy-2016

K I R I S H

*Musiqi, - jahon ma'naviy siyosatining eng kuchli quroli,
u ollohning er yuziga yuborilgan mo'jizai olami, tilsiz va tengsizqudratidir !.
Musiqi insonni beshikdan-qabrgacha uzlucksiz tarbiyalash,
Sevish yo nafratlanish, kechirish yo o'ldirishga qodir!!S.Saidiy.*

Mavzuning dolzarbligi: Mustaqil O'zbekistonimiz barcha sohalarda ulkan o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan hozirgi davr pedagog-xodimlar oldiga o'quvchi-yoshlarni barkamol yetuk shaxs qilib tariyalashdek dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Ayniqsa, ularga milliy masfkura, milliy istiqlol g'oyasi, ma'naviyatni shakllantirish, madaniy meros va umuminsoniy qadriyatlarni tarkib toptirish zarurligi ta'kidlanmoqda.

«Ta'lif to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini darajasida o'quvchi-yoshlarni tarbiyalashda milliy qadrayatlardan keng foydalanish, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarni takomillashtirish, uzlucksiz ta'lif muammolarini hal etish masalalariga alohida e'tibor berilmoxqda.

Unda musiqa ta'lifining milliy va ilmiy asoslari, mazmuni, tuzilishi va tabaqlanishi, musiqa o'qituvchilariga qo'yilgan zamonaivy talablar va o'tiladigan har bir musiqa darsining uslubiy tomonlari bayon etilgan.

Ma'lumki, hozirgi vaqtida ta'lif-tarbiya sohasida islohatlar qizg'in olib borilmoxqda. Ayniqsa, o'quvchi-yoshlarni ongiga milliy istiqlol g'oyasini singdirishda yangi pedagogik texnologiyalar asosida ta'lif prinsiplariga asoslangan interfaol usullardan keng foydalanish, ularda vatanparvarlik his tuyg'ularini, ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish kabi vazifalarga katta e'tibor berilmoxqda.

Musiqiylar yuqorida ta'kidlab o'tilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda eng muhim va samarali omillardan biri hisoblanadi. Musiqachi kasbi o'z yo'lida bir nechta yo'nalishlarga bo'linadi. Masalan, sozanda, xonanda, dirijor, bastakor va boshqalar. Shuni aytish lozimkim, dirijorlik kasbi musiqaga oid bo'lgan barcha yo'nalishlarni mujassamlashtirib o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, dirijor ham xonandalik, ham sozandalik yo'nalishlarini mukammal bilishi zarur. Chetdan qaraganda dirijorlik kasbini oson deb o'ylaganlar kata xato qilishadi. Professional musiqachilar bu kasbni egallash uchun dirijorlik maktabini to'liq o'tash lozim deb uqtirishadi.

Metodik qo'llanmamizda 5-6-7 sinf musiqiy ta'lif yo'nalishi va san'at kollejlari talabalariga dirijorlik fanini yana ham asosli va mukammal egallashlari uchun ko'maklashish, shu bilan birga talabalarga kelgusida o'zimizda an'anamizda keng qo'llangan va chet el (Sharq va Yevropa) bir ovozli bastakor va ko'p ovozli kompozitorlarining yirik asarlarini, katta sahna asarlarini dirijorlik qilishda, iqtidorli talabalarni ijodkorlikka qiziqishini ma'nан uyg'otishga asos bo'ladi deb umid qilamiz.

ANNOTASIYA

*Qadimdan xalq tomoshalarini ko'rinishida bo'lib, musiqa va teatr sifatida shakllangan bu san'at doim ijtimoiy hayotga munosabat tusini olgan. Inson turli chegaralarini tuzadi, ammo san'at chegarani bilmaydi: G'arbu Sharqda ham, Shimolu Janubda ham u inson manzaralarini namoyish etaveradi. San'atning mintaqasi ham chegarasizdir.*¹ Islom KARIMOV

Respublikada yaratilgan ko'plab asarlar orasida musiqiy meros bilan xarakterlanadigan, milliy tabiat, milliy o'zlikning moxiyatiga kirib boruvchi asarlar ajralib turadi. O'zbekistonda musiqi san'atining umumiy rivojlanishi bilan birgalikda vokal-xor ijodiyotining faol o'sishi kuzatilmoqda. Bu jarayon xor san'atida turli janrlar va shakllar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Xor yozuvi va dirijorligining turli uslublariga murojaat qilish, xor sadosi imkonmiyatlaridan maksimal darajada foydalanishga bo'lgan intilish yuksak badiiy qiymatga ega bo'lgan yangi qiziqarli asarlar tug'ilishiga asos bo'ladi.

Mustaqil O'zbekistonimiz ijtimoiyi, syosiy, moddiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ulkan o'zgarishlar ta'limgartabaya ishlari uchun mas'ul pedagog-murabbiylar oldiga yangi-yangi talablarini qo'ymoqda. Ta'limining barcha bosqichlarida o'quv adapbiyotlarni yangi avlodini yaratish, o'qitishda fan va texnika yutuqlaridan unumli foydalanish, axborot texnologiyalari, faol uslublar tadbiq etilgan o'quv-uslubiy majmualar, elektron darsliklar yaratish bilan ta'lim sifat va samaradorligini uzuksiz oshirib borish dolzarbliji, shular jumlasidandir.

Musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorargligi ularni musiqa san'atini bir necha mustaqil fanlari bo'yicha mukammal bilim va malakalarga ega bo'lislari taqazo etadi. Musiqa darslarining har bir faoliyatini samarali tashkil etish o'qituvchidan bir paytning o'zida musiqa nazariyasi, tarixi, o'qitish metodikasi, musiqa asarları tahlili, sol'feydjo, dirijorlik, vokal ijrochiligi, cholg'u ijrochiliga oid bilimlardan o'z o'rnida va unumli foydalanish zaruriyatini vujudga keltiradi. Ayniqsa, darsning "jamoa bo'lib kuylash" faoliyatida o'qituvchi yetuk xor dirijori sifatida o'zini namoyon qila bilishi dars muvoffaqiyatini ta'minlashda asosiy vazifa sanaladi.

Dirijorlik juda murakkab va mas'uliyatlari fan bo'lib, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini maktab ta'limga tayyorlashda o'ziga xos pedagogik yondoshuv, malakaviy mahorat, ta'limgi sinf va auditoriyadan tashqari mashg'ulotning uyg'unligida tizimli yo'lga qo'yish, ilg'or tajribalardan foydalangan holda yusushtirish, talabalarda bu fan ularni kelgusi faoliyatida "yetakchi" ahamiyat kasb etib, anglash ko'nikmalarini hosil qilish va fan sirlarini qunt bilan egallab borishlarini talab qiladi.

Movoraunnaxr musiqa san'ati, o'zimizning an'anamizda 8/8 (3+2+3), 10/8 (3+2+2+3) taqsimlanishidagi murakkab musiqa ijrochiligi uslublari harbiylarimiz tomonidan janglarda, hujum, tartib-qonunlarda, yurishlarda va tantanalarda keng qo'llanib keltingan.

"Dirijor ko 'rish va eshitish san'atiga ega bo'Imogi lozim, u yengil va ayni paytda kuchli bo'lishi darkor, u sozlar kompozitsiyasini, ulaming tabiatini va qamrovini his qilishi, partiturani o'qiy olishi, shular barobarida alohida iste'dod egasi bo'lishi muhim... U yana o'zi va orkestr o'rtasida ko'zga ko'rinnmas aloqa o'rnatilishi uchun kerak bo'Igan yana boshqa, deyarli noaniq xususiyatlarga ham ega bo'lishi shart. Agar dirijor orkestriga o'z hissiyotlarini yetkazish xususiyatiga ega bo'lmasa, unda u orkestr ustidan "hukmronlik" qila olmaydi, unga o'z ta'sirini o'tkazishdan mahrum bo'ladi. Bu holda u orkestning dirijori emas, balki oddiygina "takt uruvchi"ga aylanib qoladi, shunda ham agar umuman taktni to'g'ri belgilash va ajratishni uddalay olsa!" Gektor Berlioz.

¹ I.A.Karimov. "Ma'naviyat yuksalish yo'lida". Toshkent. O'zbekiston 1998 yil.

Shu bois ham mazkur uslubiy o'quv qo'llanmada oddiy va murakkab o'lchovlarga dirijorlik qilish, ko'nikma va malakalarini hosil qilish yo'lida qo'llaniladigan ish uslublarini yorish berish ko'zda tutildi. O'quv qo'llanmada keltirilgan mashqlar dirijorlik sxemalarini qo'l harakatida ifodalash "taklash" va "ko'rsatish" talabalarni har bir o'lchovga dirijorlik qilish qoidalarini puxta egallashlarida qo'l keladi. Mashqlarni tanlashda qo'llarning bir- biriga bog'liq bo'Igan va bo'Imagan harakatlarini bajarish uchun, ya'ni bir qo'lda dirijorlik sxemasini "ko'rsatish", ikkinchi qo'lda ovoz partiyasi ijrosini ko'rsatish u yo bu malakasini hosil qilish nuqtai nazaridan yondoshiladi. Bunday Akademik –konseptual mashqlarga dirijorlik qilishga erishish, talabalarga turli oddiydan boshlab "Nomurakkab va Murakkab" li asarlarga dirijorlik qila olish imkoniyatini yaratadi.

Said Bolta-Zoda SAIDIY

San'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent,
O'zbekiston bastakorlar uyushmasi a'zosi, kompozitor

DIRIJJORLIK TEXNIKASI VA UNING DIRIJJOR UCHUN AHAMIYATI

Xor dirijyorligi fanining asosiy masalalaridan biri – o'rganuvchiga dirijyorlik texnikasini o'rgatishdir. Xo'sh, dirijyorlik texnikasi deganda biz nimani tushunishimiz lozim?

Bu haqda buyuk dirijyor K.B.Ptisa shunday deydi: "Dirijyorning harakat sistemasini boshqarishi, xor kollektiviga tushunarli bo'lishi, ijroni boshqarishi, unga xarakter berishi dirijyorlik texnikasi deyiladi".

Dirijyorlik texnikasi dirijyorga harakat orqali ijrochilarga va tinglovchilarga musiqa asarining mohiyatini yetkazib berishda yordam beradi. Dirijyor bilan ijrochi jamaoa o'tsasidagi birdan-bir aloqa dirijyorlik texnikasidir. U yoki bu asarni ijo etishda dirijyor o'zining dirijyorlik texnikasi bilan ishtirok etadi. Dirijyorlik texnikasini puxta egallagan rahbar so'zsiz, o'zining dirijyorlik harakatlari bilan xorga talabini yetkazishi mumkin. Bu esa har bir xor rahbarining dirijyorlik texnikasini puxta bilishi kerakligidan dalolat beradi.

San'atda erkin bo'lish uchun texnikani puxta bilish zarur. Lekin biz ijrochini uning texnikasiga qarab baholamaymiz, aksincha, uning texnikani qanday qo'llashiga baho beramiz.

Dirijyorlik texnikasi maqsad emas, balki asarning to'liq fikrining bayoni, xorning dirijyorga bo'yusunishidir. Bo'lajak dirijyorga dirijyorlik sirlarini o'rganishda o'qituvchi uning dirijyorlik texnikasiga katta e'tibor berishi kerak, shu bilan birga o'qituvchining umumiyo musiqiy rivojlanishini doim nazarat qilishi katta ahamiyatga ega. O'quvchi muloyimlik, egiluvchanlik, qo'llarning erkinligini, bir qator mashqlarni o'zlashtirishi zarur, lekin bunda texnikani birinch'i o'rning qo'yishi mumkin emas, chunki texnika – bu also san'at emas.

Dirijyorlik texnikasini egallash ayniqsa qo'l texnikasini – juda murakkab va uzoq muddat talab etuvchi jarayon, buni o'quvchilarga birinch'i navbatda o'qtirish zarur.

Dirijyorlik texnikasiga o'z ustida tinimsiz ishlash orqallli erishiladi. Boshlang'ich dirijyor o'zining tabiiy layoqatiga ishonibgina qolmasdan, balki uydva o'z ustida ishlashi, kerakli natijaga erishishi uchun tinimsiz mehnat qilmog'i zarur. Qo'llarni shunday tarbiyalash kerakki, eng sodda mashqlar qiyinchiliksiz, juda oson, yengil, avtomatik ravishda bajarilishi kerak. Ishni iloji boricha osonlashtirish, osonlik va yengillikka erishish uchun dirijyor yuksak mahorat va qunt bilan bir necha yillarda shug'ullanishi kerak.

Dirijyorlik texnikasini egallahda jismoniy mashqlar ham katta yordam beradi. Dirijyor irodasi kuchli, chidamlı, harakatchan, gavda va nafasni to'g'ri boshqara oladigan bo'lishi kerak. Bu haqda Shari Myuni shunday deydi: "Dirijyor harakatlarining sof jismoniy kuch talab qiluvchi mashqlari menga gimnastikaning dirijyor uchun qanchalik zarurligining isboti bo'la olishini oshib berdi. Gimnastika jismonan sog'lom bo'lishga yordam beradi, qo'llarning erkin va yengil harakatini ta'minlaydi. Undan tashqari u Jergiyani tejash va charchoqni yengishga o'rgatadi". Bundan xulosa qilib aytishimiz mumkinki, maxsus sinf o'qituvchilar o'qituvchilarni jismoniy tarbiya, sport bilan shug'ullanishga jalb qilinislari nur ustiga a'lo nur hisoblanadi.

Dirijyorlikning texnik vositalari (dirijyorlik apparati)

Dirijyor xorni dirijyorlik apparati yordamida boshqaradi. Bunga qo'llar, bosh (ko'zlar, yuz), gavda (ko'krak, yelkalar), oyoqlar kiradi.

Dirijyorlik apparatini o'rganish gavdani tik saqlashdan boshlanadi. Bu dirijyor uchun katta ahamiyatga ega. Qomatni to'g'ri tutish dirijyor ishini yengillashtiradi, pul't oldida harakatlarning erkinligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, gavdani to'g'ri tutish dirijyorning tashqi ko'rinishida ham o'z aksini topadi, bu esa o'z navbatida omnaviy ijroga ijobiy yoki salbiy ta'sir etishi mumkin.

Dirijyorning ko'rinishi estetik did darajasida ijrochilar hamda tinglovchilarga yoqimli, pul't oldida o'zini tutishi esa bir vaqtning o'zida ham shiddatli va jiddiy, ham erkin bo'lishi zarur. Bu xususiyatlarni egallash uchun o'quvchini qomatni tabiiy ravishda erkin tutishga o'rgatish kerak. Gavdani to'g'ri tutishning asosi avvalambor ko'krakning siqilmagan holatini, ya'ni bo'sh holatini ta'minlash hamda yelkalarning erkinligiga erishishdir. Bularning hammasi erkinlik hissini uyg'otib, o'ziga ishonch hosil qilishda yordam beradi.

Gavdani tik saqlash

Birinchi darslarda o'qituvchiga qo'yiladigan boshlang'ich maqsadlardan biri, gavdani to'g'ri saqlashni (tutishni) nazorat qilish va bo'lishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etish hisoblanadi. Bunday kamchiliklardan biri bukchaygan holda turish hisoblanadi. Bunda dirijyorning umumiy qiyofasi xomushlik, kayfiyat sizilikni aks ettirganga o'xshab qoladi. Yelkalarning bukchayganligi, ko'krakning cho'kishi-charchoqni, holdan toyganlikni bildiradi. Bunday dirijyor xorni ilhomlantirmaydi, aksincha, ishtiyoqni so'ndiradi. Agarda dirijyor haddan tashqari siqilgan holda tursa, uning nafas olishi qiyinlashib, bi holat dirijyorlik qilishga xalaqit beradi. Bu holat ham xor jamaosiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'yamaydi. Ular ham erkinliklarni yo'qotishadi. Bunday holda tinglovchilarga dirijyorlik sun'iy, majburiy holda bajarilayotgandy bo'lib tuyuladi. Yelkalarni baland ko'tarib dirijyorlik qilishda o'quvchi bo'yin va qo'llarning yuqori qismlarini zo'riqtiradi. Bunday hollarda o'qituvchi yelkalarni bo'sh tutishi, qo'llarning erkinligini, har bir harakatning yelkadan bajarilishini nazorat qilishi va noto'g'ri harakatlarining oldini olishi muhim hisoblanadi. O'rganuvchi asosiy e'tiborni harakatning tirsak bilan emas, balki yelka bilan bajarilishiga sarflashi kerak. Bu harakatning to'g'ri bajarilishiga erishish uchun o'quvchi tomonidan ko'p mashg'ulot, o'qituvchi tomonidan esa juda kuchli nazorat talab qilinadi.

Oyoqlarning to'g'ri qo'yilishi

Dirijyorning mustahкам tayanchini, gavda tikligini ta'minlaydi. Dirijyorlik vaqtida oyoqlarni uncha keng bo'limgann holatda qo'yish tavsiya etiladi. Bunda chap yoki o'ng oyoqni sal oldinroqqa qo'yish tavsiya etiladi. Bu bilan dirijyor o'ziga mustahкам tayanch hosil qiladi. Agarda oyoqlarni bir-biriga parallel holda juda yaqin qo'ysa mustahкамlik yo'qoladi, gavda ham muvozanatini yo'qotib, dirijyorlikka noqulaylik bo'lib qoladi. Agarda aksincha, oyoqlarning orasi katta ochilsa dirijyorning estetik ko'rinishi buziladi, bunday dirijyorga qarash yoqimsiz bo'lib qoladi. Dirijyorlik vaqtida tizzalarni bukish qat'yan man qilinadi (lekin afsuski, bu holat boshlang'ich dirijyorlarda ko'p kuzatiladi). Bunday o'quvchilarning dirijyorlik paytida oyoqlarni to'g'ri qo'yishi va ijroning oxirigacha shu holatni saqlashini kuzatish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf qilish o'qituvchidan katta kuch talab qiladi.

O'rganuvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan kamchiliklardan yana biri bu dirijyorlik paytida oyoqlar holatini tez-tez almashtirib turish yoki pul't oldida ortiqcha harakatlar qilishi va aksincha, oyoqlarning umuman qimirlatmasligi. Bunday o'quvchilarga pul't oldida o'zini (ma'lum bir chegarada) erkin tutishni uqtirish lozim. Albatta, ijro vaqtining ma'lum bir qismalarida oyoqlar holatining o'zgartirishi talab qilinishi kerak. Bunday vaqlarda oyoqlar holat o'zgartirilishiga ruxsat beriladi. Lekin, bu holat ko'p takrorlanmasligi va imkon boricha boshlang'ich holatni egallahsha harakat qilish dirijyor uchun muhim omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Oyoq bilan ritm urib turish dirijyorlikda qat'yan man qilinadi.

Kalla (bosh) holati. Dirijyorning kallasi shunday holatda bo'lishi kerakki, xordagi ijrochilar uning yuzi va ko'zlarini aniq ko'rib turishi, dirijyorning o'zi ham har bir ijrochini nazorat qila olishi uchun qulay bo'lsin. Bundan xulosa qilib, dirijyorning kallasi pastga yoki boshqa tijmjunga qaramasdan, balki to'g'riga qaragan holda bo'lishi lozim, degan qoida kelib chiqadi.

Ko'p hollarda ilk dirijyorlik darslarini olayotgan o'quvchilar har bir harakatga bosh qimrlatish yo'l bilan yordam berish usulini qo'llashadi. Bunda har bir qo'l harakati bosh qimrlatishi bilan hamkorlikda bajariladi. Bunday o'quvchilarda dirijyorlik apparatining har bir

qismi o'z vazifasini mustaqil bajarilishini, ya'nı dirijyorlik apparatining erkinligini yo'lga qo'yish asosiy masala sifatida qaraladi. Lekin, shu bilan birga dirijyor har tarafga qarashdan qo'rqib faqatgina bir nuqtaga qarashga ham yo'l qo'ymasligi kerak. Dirijyoring kallasi xordagi biror bir partiya murojaat qilgan holdagina holatini o'zgartirishi mumkin.

Dirijyoring yuzi xor bilan ishlashda, ijroni olib borishda juda katta ahamiyatga ega. Dirijyor yuzi ma'noga, mimik harakatlarga boy bo'lishi kerak. Yuz mimikasi ijro ta'sirchanligining asosidir. Faqatgina qo'l harakatlari orqali asarning to'liq mazmunini tinglovchiga yetkazib bo'lmaydi. Dirijyorlik vaqtida dirijyor o'zining mimikasi orqali xor bilan "muomala" da bo'ladi va shu orqali ma'lum bir obraz yaratishda asosiy o'rinni tutadi. Ijro vaqtida dirijyor uchun ijrochilar tomonidan yo'l qo'yilgan biron bir xatoga norozilik bildirish qat'yan man qilinadi. Chunki bu bilan dirijyor yo'l qo'yilgan kamchilikni tuzatmaydi, balki ijrochilarning ruhi tushib ketishiga sababchi bo'ladi. Dirijyor yuzining mimikasi, uning qarashi, harakatlari ijro etilayotgan asarning xarakteriga mos bo'lishi kerak.

Artikulyatsiya ham ijrochilikda mahorat talab qiladi. Artikulyatsiya yordamida dirijyor xorga har bir tovushning xarakterini, diksiyaning aniq va ravshan ijro qilinishi kerakligini eslatib turadi. Boshlang'ich dirijyor o'zining artikulyatsion apparatini shunday mashqlantirishi kerakki, u bemalol ovoz chiqarmasdan xorga so'zlarni aniq va vaqtida aytib tura olishi mumkin bo'lsin.

Qo'llar – dirijyorlik apparatining eng muhim qismi bo'lib, xor bilan muomalaning asosiy vositasi hisoblanadi. Qo'l harakatlari bilan dirijyor musiqiga asarning xarakterini tasvirlaydi, uning chuquq mazmunini ifodalaydi, ijrochilarga ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchiga qo'llarni to'g'ri holatda umumlashtirishni o'rgatish hamda har bir qo'lning erkin harakatiga erishish, o'zini bemalol boshqarishini o'rgatish, qo'l qismalarining har biri erkin holatda va shu bilan birligida bir butunlikni tashkil etmog'i lozimligini uqtirish zarur.

Qo'llarning to'g'ri holatini ta'minlashdagi asosiy talab-mushaklarning erkinligini, qulaylik va bir qismi mustaqilligini hamda ularning bir butunligini rivojlantirishdir.

Bilak-qo'llarning eng mazmunga boy nozik qismi. Harakatlarning to'g'riligi avvalambor bilakka, uning rivojlanganligiga bog'liq. Bilak orqali dirijyor ijroning nozik tomonlarini ko'rsatadi. Bilak-qo'lning eng mustaqil va eng harakatchan qismi, faqatgina u nisbatan sust qo'llar harakatini ishlab chiqishi mumkin. Dirijyorlik texnikasi birinchi navbatda bilakning harakatchanligini, ifodaliligini, elastikligini rivojlantirishga qaratilgan.

Asosiy dirijyorlik holatida bilak, ko'krak balandligida gorizontallini egallashi to'g'ri hisoblanadi. Tuzilishi bo'yicha bilak shar yoki to'pni ushlamoqchi bo'lganday holatda turishi kerak: kaft ochiq, yerga qaragan holda bo'ladi, barmoqlar bilakning asosiy holatda sal egilgan holatda bo'lishi kerak. Barmoqlar orasi uncha ochiq emas, lekin shu bilan birga juda mahkam siqilgan ham bo'lvastigi kerak. Ularni erkin va bir-biridan ozgina masofada saqlash lozim. Katta barmoq boshqalariga nisbatan sal pastroqda va chekkaroqda joylashadi. Oxirgi ikkita barmoq sal chetga qarashi mumkin.

Xullas, bilak holatidagi eng ko'p uchraydigan kamchiliklarga to'xtalamiz.

Juda ham siqilgan bilak. Bunda bilak mustaqilligi va erkinligi yo'qoladi. Bunday holatda o'quvchilarga bilakkarni harakatlantiruvchi qo'shimcha mashg'ulotlar bajarishi tavsuya qilinadi. Masalan, bilakkarni ishlatgan, ya'nı harakatlantirgan holda qo'llarni yuqoriga va pastga tushirishi, soat strelkasi bo'ylab va teskariga aylana tasvirlash (fazoda); uchinchi barmoq bilan stakatto tarzida biron bir qattiq jism (masalan stol) ustiga urish hamda tezlik bilan qo'lni boshlang'ich holatga keltirish lozim.

Shalpaygan tashlab qo'yilgan bilak. Bunday holda o'quvchi qo'lning gorizontallini yo'qotadi va qo'l barmoqlar bilan birligida pastga "og'ib" qoladi. Buning oldini olish uchun ochiq kaft bilan biron bir qattiq tekislikka urishi tavsuya qilinadi. Keyinchalik bu tekislikni faraz qilgan holda mashq takrorlanadi. Qo'l tekislikka zarb bilan kelib urilganda qo'lni birdaniga olmasdan, o'sha holatni yaxshilab ko'zdan kechirish hamda esda saqlash kerak. Barmoqlar oxiri bilan tovushni sezishning yo'qligi. Bunday hollarda barmoqlar shalpaygan holatda ortiqcha bo'lib tuyuladi. Bu kamchilik dirijyorlik sirlarini endigina o'rganishni boshlayotgan o'quvchilarda juda ko'p uchraydi va ko'p hollarda bu holat qiyinchilik bilan bartaraf etiladi.

O'quvchilarga hamma vaqt faqat pianinachilarda barmoqlar uchi qattiq, mustahkam bo'lishigina emas, balki dirijyorda ham barmoq oxirlari mustahkam bo'lmog'i kerakligini uqtirish kerak.

Barmoq oxiridagi mustahkamlikni sezish uchun o'quvchiga birinchi darslarda quyidagi usul yordam beradi: birinchi va uchinchi barmoqlar orasiga biror-bir predmet (qalamcha, cho'pchalar va b.) qo'yiladi. So'ng uni ya'nı predmetni barmoqlarning uchi bilan qisib ushlab, yuqorida pastga va bir tomonidan ikkinchi tamon sari harakatlantiriladi. Predmetlarni qo'ygandan so'ng ham barmoqlar uchidagi qattqlik, mustahkamlikni sezishga harakat qilish kerak.

Qo'lning umumiyyot holati. Pastga tushirilgan hamda tana bo'yiga parallel osilib turgan qo'lni elementar harakat bilan yuqoriga ko'tariladi. Bunda hech qanday siqilish, zo'r berish sezilmasligi kerak.

Qo'l ko'tarilganda tirsak sohasi bo'g'ini bukiladi va sal chetga tomon suriladi. Qo'lning balandligi ko'krak qafasining o'rtasiga to'g'ri kelishi to'g'ri holat hisoblanadi. Bilak qo'lning yuqori qismiga nisbatan sal ko'tarilgan, tirsak albatta bilakdan sal pastroqda joylashmog'i lozim. Ikkala qo'lning ham bilaklari yelka kengligidan keng joylashgan bo'lmasligi kerak. Tayanch nuqtasi bo'lib barmoqlar uchi, tirsak va yelkalar xizmat qiladi.

O'quvchiga qo'llarni qo'yishda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarga e'tibor berib, ularni bartaraf etish vazifasi yuklanadi. Bu xatolar quyidagilar bo'lishi mumkin:

Oldinga cho'zilgan qo'llar. Bunday holatda dirijyorlik qilish noqulay bo'ladi, qo'llarning muskullarida og'riq sezila boshlaydi. Yoki juda ham keng qo'yilgan qo'llar. Bu ikkala holatda ham dirijyorlik muloyim bajarilmay qoladi, elastiklik, ya'nı qo'llarning egiluvchanligi yo'qoladi.

a) **Tirsaklarning juda balandda qo'yilishi.** Dirijyorlik vaqtida bunday holatdagi tirsak elka balandligiga chiqib ketadi, elkalarning harakati cheklanadi, bilaklar pastga osilib qoladi. Bunda tayanch hissi yo'qoladi, harakatlar noqulay bo'ladi.

b) **Tirsaklarning past joylashuvi.** Qo'lning yuqori qismi va elka orasida o'tkir burchak hosil bo'ladi, kaftlar yerga qarab emas, balki vertikal va ochiq bo'lib qoladi. Umumiy tayanch nuqtasini tirsak bajaradi, dirijyor uzlucksiz "sakrovchi" tirsaklar bilan harakat bajaradi, bilaklar esa umuman ishlamaydi.

v) **Tirsaklarning haddan tashqari chetga chiqishi.** Bunday holatda bilaklar bir-biriga juda yaqin joylashadi, buning natijasida elkkalar harakati yo'qoladi, ya'nı dirijyorlik tayanch nuqtasini bajariladi.

Siqilgan elkkalar. Elka va elka bo'g'ini harakatlanmaydi, faqatgina qo'lning yuqori qismi hamda bilak ishlashi kuzatiladi. Dirijyor harakat amplitudasini kuch va erkinlikni yo'qotadi.

Qo'llarning to'g'ri holati mushkul ish bo'lib, o'quvchi va o'quvchi tomonidan kuchli iroda talab qilinadi. Bunda shoshilinch, vaqt o'tishini kutish hamda kamchiliklarning o'z-o'zidan yo'qolib ketishiga ishonish juda zararli hisoblanadi. Dirijyorlikdagagi boshlang'ich tushunchalar juda yaxshi mustahkamlanib qoladi va shu bilan birga mayjud kamchiliklar kelajakda juda murakkab tarzda bartaraf qilinadi. Bu esa o'quvchining boshlang'ich ta'lim berishdagagi rolining muhimligini isbotlaydi.

Qo'llarning to'g'ri holatini ta'minlash katta e'tibor, xotirjamlik, ko'zga ko'rinnas kamchiliklarni bartaraf qilib borishni talab qiladi hamda dirijyorlik apparatining chegaralangan erkinligi o'quvchiga kalajakda rivojlanishining asosi bo'lib xizmat qilishini esda saqlash lozim.

Qisqaradigan sxemaga asta-sekin o'tish

Birinchi hissaga odadtagidan ko'proq tayangan holda, qo'l asta-sekin boshqa hissalarini nisbatan noaniqroq harakat bilan ko'rsata boshlaydi, bu bilan ushbu hissalarining to'liq yo'qolishiga olib keladi. Oldingi taktdagi birinchi va keyingi taktdagi birinchi hissalar orasidagi vaqt qisqarib boradi va qo'l harakatlari amplitudasi tobora kichrayadi. Shu vaqtida sur'atning tezlashishi sodir bo'ladi.

Qisqartirilgan sxemadan odatdag'i sxemaga asta-sekin o'tish

Sur'atning sekilashtirilishi yuqoridagi jarayonning teskarisi holati yuzaga keladi. Taktdagi kuchli hissani ko'rsatgan holda, dirijyor asta-sekin keyingi (odatdag'i) sxemaning qolgan hissalarini aniqlashtirib ko'rsatishni boshlaydi. Bunda u qo'l harakatlaringin amplitudasini tobora kengaytira boradi. Bu hissalarning harakati asta-sekin erkinlikka erishadi va oqibatda to'liq harakatlarga aylanadi. Qo'lning hissalar orasidagi harakati vaqt ortadi.

Metronomlashtirish (Taktlashtirish)

O'rganuvchiga dirijyorlik apparatining har bir qismi hamda dirijyorning asosiy holati o'rgatilib chiqilgandan so'ng taktlashtirishga o'tish mumkin, ya'ni qo'l harakatini takt sxemasida o'rganish. Buning uchun avvalambar taktlashtirish bilan dirijyorlik qilish o'rtasidagi farqni tushuntirish lozim. "Qo'l harakati takt sxemasi bilan metrli qismlarini sanash metrli taktlashtirish" deb hisoblash qabul qilingan. Metrli taktlashtirish - bu hali dirijyorlik emas, chunki u badiiy tomonidan boyitilmagan, lekin u (ya'ni, metrli taktlashtirish) shunday bir asoski, unga dirijyorlik tayanadi. Metrli taktlashtirishning asosiy masalasi ijroning ritmik shaklini, takt sxemasingin aniq ko'rinishini yetkazish, taktdagi kuchli hamda kuchsiz hissalarini ko'rsatib berish kabi vazifalar bilan umumlashtiradi.

Metronomlashtirishga o'rgatishni dirijyorlik hissasining analizidan, dirijyorlik harakatidan boshlash lozim. Dirijyor ijrochilarga ko'rinarli qo'l harakatlari bilan taktning metrli hissasini ko'rsatib turadi. Bu harakat o'ziga xos (spesifik) xususiyatga ega va uni o'rganuvchilarga batavsil tahlil qilish kerak. Avvalambar shuni ta'kidlash joizki, dirijyorlikdan ikki turdag'i harakatni farqlay olish kerak: tayyorlangan va tayyorlanmagan harakatlar. Tayyorlangan harakat tayyorlanmagan harakatdan farqli o'laroq o'zidan oldin yana bir kichik harakat mavjudligi bilan ajratiladi, bu kichik harakat o'zidan keyingi, ya'ni asosiy harakatning aniq va ravshan chiqishi uchun xizmat qiladi. Tayyorlangan harakatlar asosan odamlarning bir vaqtidagi harakatlari talab qilinadigan uchraydi. Bunda ko'pincha harakatdan oldindi funksiyani biror bir so'z (masalan, balet, repetitsiyalarida - «I» va h.k.) bajaradi. Dirijyorlik jarayoni jamoaning bir vaqtidagi harakati bilan bevosita bog'liq va shuning uchun tayyorlangan harakatlar asosida tuziladi. Dirijyorlik hissasi va dirijyorlik auftakti bu harakatning yorqin misoli bo'ladi.

«Dirijyorlik auftakti deb, qo'lning shunday faol harakatiga aytildiki, bunda oldindan rejalashtirilib tayyorlangan va shu bilan ijrochilarni unga ergashishlarini ogohlantiradigan harakat tushuniladi».

Dirijyorlik hissasining tahlilidan ko'rinih turibdiki, dirijyorlik hissasi auftakti, hissali harakat, zarb nuqtasi va shu nuqtadan o'tish vaqtidan tashkil topadi. Auftakt – asosiy harakatdan oldindi kichik harakat bo'lib, u tayyorlanmagan harakat bo'lib hisoblanadi, chunki qo'l boshlang'ich nuqtadan auftaktga birdaniga o'tadi. Auftaktning asosiy vazifasi-ogohlantirish, keyingi harakatni ta'minlash uchun energiya to'plab olishdir. Ma'lumki, auftakt hamma vaqt hissaga teskari yo'nalihsiga ega bo'ladi. Auftaktdan keyin qo'l faol harakat bilan nuqta tomon yo'naldi, nuqtaga erishgach shu vaqtning o'zida itarilib keyingi harakatga o'tadi. Auftakt, "nuqta" hissali harakat bir butunni tashkil etadi va bir-biri bilan uzlukszib bog'lanadi.

Agar dirijyorlik hissasidan auftakt asosiy ogohlantiruvchi harakat bo'lib hisoblansa, unda "nuqta"- asosiy birlashtiruvchi. "Nuqta" – bu to'xtalish emas, balki hissanning chegarasidir. "Nuqta" ning keskinligi asar xarakteriga bog'liq: u keskin, o'tkir, muloyim yoki prujinasimon, ya'ni elastik bo'lishi mumkin. Lekin, hamma vaqt ham har qanday sur'at va dinamikada "nuqta" aniq va qat'iy bo'lishi kerak. "Nuqta" harakat vaqtida asosan panja bilan bajariladi, lekin bunda qo'l harakatlarining bir butunligi sezilib turishi kerak. "Nuqta" ni bajarishda panja tasavvur qilingan tekislikka keskin uriladi, hosil qilingan urilishdan keyin teskari tomon yo'naldi.

Muhim omillardan biri taktdagi kuchli hamda kuchsiz hissalarning birin-ketinligidir. Metrli dirijyorlik bu birin-ketinlikning aniq ko'rsatishi va bunda kuchli hissaga alohida e'tibor berilishini ta'munlashi kerak. Kuchli hissa dirijyorlikni tashkil qiluvchi asosiy ta'sir bo'lib, unga harakat tayanchining asosiy nuqtasi to'g'ri keladi. Dirijyorlikda kuchli hissa hamma vaqt

yuqoridan pastga tomon yo'nalihsiga ega bo'ladi, nisbatan kuchli hissa-chetga, kuchsiz hissalar esa kuchli hissalar orasida joylashadi. Kuchli hissa boshqalarga qaraganda sezilariroq chiqishi uchun hamda dirijyorlik sxemasida ajralib turishi uchun uni bajarish kerak. Ma'lumki, kuchli hissa o'zidan oldin nisbatan sezilariroq, aniq auftaktga ega va pastga tomon harakat katta energiya bilan bajariladi, bu energiya "nuqta" tomon harakatda oshadi. Kuchli hissining bunday erkin harakat bilan bajarilishi forshendagi siqish bilan taqqoslanadi. Kuchli hissining tekistilikdagi "nuqta" ga yetib kelgan vaqtida barmoqlar oxirida albatta tayanchni his qilish kerak. Kuchli hissani bajarib bo'lgandan so'ng qo'lning o'sha zahotiyoyq bo'shashi ro'y beradi va keyingi hissaga (ya'ni kuchsiz hissaga) tayyorgarlik ko'riladi. Kuchli hissalar (frazalarning ba'zi bir o'ziga xos ko'rinishidan tashqari) sxemada kuchsiz hissalarдан nafaqat amplitudasi bilan farqlanishi, balki o'zining ichki kuchi, harakatning o'zgachaligi bilan ajralib turishi kerak. Kuchli hissalarning to'g'ri bajarilishi, mushaklarning faolligi bilan qo'lning to'liq bo'sh va erkinligining birin-ketinligi bajarilishi aniq harakat, qo'lning erkinligi jamoia bilan ishslashga dirijyor uchun zarur bo'lgan qo'lning boshqaruvchi vazifasini his qilishni ta'minlaydi. Aksincha, bu harakatga yuzaki e'tibor berish, uning to'g'ri bajarilishiga, alohida yondashmaslik qo'li siqilgan, harakatlar esa «quruq» dirijyor yetishib chiqishiga sabab bo'ladi. Ijro qilinuvchi musiqanining xarakteri qo'lda turli xil his-tuyg'ularga boy harakatlarni bajarishni talab qiladi. Bu vaqtarda harakatlar bir xilda, qolib ichiga solib qo'yilganday ijro qilina olmaydi. Ularning intevsivligi, ahamiyatliligi avvalambar ijro qilinuvchi asarning xarakteriga, jumlalarning o'zgachaliligidagi va hokazolarga bog'liq bo'ladi. To'g'ri dirijyorlik harakatlariga erishish uchun bajarilishi kerak bo'lgan asosiy uslubiy ishlarni umumlashtiramiz. Ular quydagiilarga borib taqaladi:

- a) albatta jismoniy erkinlikni, qulaylikni hamda dirijyorlik vaqtidagi samimiylikni sezish;
- qo'lning har bir qismi, jumladan, panjaning erkinligi. Shu bilan birga qo'ldagi bir butunlikni, umumiylikni his qilish;
- taktdagi kuchli hissani aniq ko'rsata olish, birinchi hissining erkin ijrosini ta'minlash;
- harakatlarining qat'iyligi, ritmnini aniq ko'rsatish (kuchsiz hissalarini tobora qisqartirmaslik);
- harakatdagi tejamkorlik.

Dirijorlikda o'ng va chap qo'lning mohiyati

Hayotda turli mukammal kasblar mavjud. Bularga adabiyot, rassomchilik, siyosat, sport, tibbiyot qatorida musiqachi kasbi ham kiradi. Musiqachi kasbi esa o'z navbatida bir necha yo'nalihsilarga bo'linadi. Masalan, sozanda, xonanda, dirijor va boshqalar. Shuni alohida aytish lozimki, dirijorlik kasbi barcha musiqaga bog'liq kasblarni mujassamlantiradi va o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda dirijor ham xonanda, ham sozandalik kasbini mukammal bilishi zarur. Chetdan qaraganda bu kasbni juda oson kasb deb o'ylaganlar xato qilishadi. Hattoki musiqachilar orasida ham ayrim hollarda dirijyorlik qilish uchun jiddiy bilimga ega bo'lish shart emas degan fiklar ham mavjud. Shunday hollar bo'ladilik, yaxshi ijrochilar, yakkaxonlar dirijyorlikdan 4-5 soat dars olib yoki biorta qo'llanmalarni o'qib pult oldida turib dirijyorlik qilishga o'tishgan va buning oxiri ularni boshi berk ko'chaga kiritib qo'yan. Professional musiqachilar bu fikrdan yiroq bo'lib dirijyorlikni alohida kasb va bu kasbni egallash uchun dirijyorlik maktabini to'liq o'tish lozimligini aytishadi.

Endi dirijorlikdagi ayrim elementlarga to'xtalib o'tsak. Dirijorlikda qo'llar asosiy vosita hisoblanadi. Keling endi dirijorlikdagi chap qo'l haqidagi batafsil to'xtalib o'tamiz.

Agar o'ng qo'l asarning o'chovini, sur'atini aniq takt harakatlari bilan olib borsa, chap qo'l boshqa vazifani olib boradi. Dirijyorlikda gavda, yuz, ko'z, bosh, qo'l, panja kabi inson tanasining har bir qismalari o'zicha katta ahamiyatga ega. Shular orasida eng ahamiyatlirig'i qo'llar hisoblanadi. Dirijyorlikda har bir qo'lning o'z vazifasi bor.

Takt usulini olib borishdan holiroq bo'lgan chap qo'l asarning badiiy qismini ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Chap qo'l asardagi ketma-ket yoki to'satdan uchraydigan dinamik o'zgarishlarni, kuyning xarakterini, uning frazirovkasini, kuyning boshlanishini, tugallanishini

va boshqalarni ko'rsatadi. Chap qo'l xordagi ovozlarning o'zgarishini, ya'ni partiyalarни bir-biriga o'tishini ham ko'rsatadi. Chap qo'l bilan mukammal harakat qilish bu faqat bilimlar yig'indisi emas, balki dirijyorlikning individual xarakterini, uning o'ziga xosligini ochib beruvchi badiiy- ijodiy jarayondir. Albatta chap qo'l harakatida ham usulni olib borish elementlari bor. Ammo u o'ng qo'l dagidek emas. Ikki qo'lning ham harakatlari bir-biriga bog'liq bo'limgan holda davom etadi. O'ng qo'l asar dinamikasiga monand katta yoki kichik masofadagi harakatda asarning sur'atini olib borsa, chap qo'l o'ng qo'lga yordamchi bo'lib, musiqada o'ng qo'l ko'rsatmaydigan badiiy va emotsiyonal tomonlarini ochib beradi. Chap qo'l va o'ng qo'lning barcha harakatlari bitta maqsad yo'lida ya'ni ijob etilayotgan musiqaning juda yuksak to'liq ifodalilikka erishish yo'lida harakat qilishadi.

Dinamika - agar o'ng qo'l uchun taktirovkaning uch xil asosiy yuqorilik me'yori mavjud bo'lsa, chap qo'l esa o'lchab bo'lmaydigan nisbatan keng diapazoniga ega. Chap qo'lning asardagi dinamikalari ko'rsatishning holatlarini alohida-alohida ko'rib chiqamiz.

Fortessimo. Gavda oldida yelkadan yuqori balandlikda ochiq yuqoriga qaragan kaft bilan ko'rsatiladi. Qo'l ma'lum vaqt bir joyda harakatsiz turadi yoki gorizontal yo'nalishda chap tomonga ohista harakat qiladi. Qo'l harakati faol, keskin, to'liq bo'ladi.

II-BOB

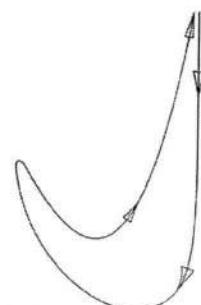
ODDIYSXEMALAR DIRIJORLIK TEXNIKASINI MUKAMMALLASHTIRISH UCHUN MASHQLAR

Musiqa- u yo bu mayjudodlarning qon semantikasi bilan bog'liq- borlik va ajoddar ruhiyyatini bir- birovi bilan bog'lovchi ma'naviy omil sifatida, badiyyat amaliyotining ruhiyyatshunoslik tilidir!. S.B. Saidiy.

Hayotda qanchaki kasblar bo'lmasin ularning barchasini mukammal o'zlashtirish yoki egallash tinimsiz va muntazam mashqlar evaziga amalga oshiriladi. Musiqa yo'nalishida mashqni etyud deb yuritishadi. Biz bilamizki, insон tanasidagi barcha a'zolari, shu jumladan qo'llari, oyoqlari bir-biriga vobasta harakatlanadi. Bir vaqtning o'zida ikki xil harakatni bajarish uchun albatta ko'p yillik muntazam mashq qilish va ko'nikma hosil qilish kerak bo'ladi. Diriyorlikda ikkala qo'llar bir vaqtning o'zida ikki xil harakatni bajarish holatlari juda ko'p uchraydi. Ma'lumki, dirijorlikda choraktalik notadan uzun bo'lgan notalar, bir-biriga **liga** bilan bog'langan notalar mazkur notaning cho'zimiga mos sanoqda ushlab ko'rsatiladi. Ya'ni xor asarlarida uchraydigan nuqtali choraktalik, yarimtalik, nuqtali yarimtalik va butun notalar kuylanganda belgilangan qo'lning harakati shu nota o'choviga teng sanoqda ma'lum hissada, yoki nuqtada ushlab turiladi. Shunday ekan, xor yoki orkestr uchun yozilgan asarlarni dirijorlik qilishda talaba bu kabi murakkabliklarga tez-tez to'g'ri keladi. Biz quyida ko'rsatayotgan mashqlar (etyudlar) dirijorlikda qo'llarning bir-biriga bog'liq bo'limgan harakatlarni bajarish uchun, ya'ni bir qo'lda dirijorlik setkasini olib borib, ikkinchi qo'lda qaysi ovoz kuylashini yoki cho'zib kuylanadigan notalarini ko'rsatib turish va talabalarda bunga ko'nikma hosil qilish uchun juda ham qo'l keladi deb umid qilamiz. Shu bilan birga talabalarga kelgusida kattaroq asarlarni dirijorlik qilishda mashqlarda ko'rsatilgan yoki ishlab chiqilgan ritmik shakllar uchrasa, hech qiyinchiliksiz dirijorlik qilishiga asos bo'ladi. Shuni aytish lozimki, mashqlar (etyudlar) turli xarakterlarda va turli tezliklarda (ligato, stakato, muloyim, keskin, sustroq, tezroq va tez) bajarilsa yana ham maqsadga muvofiq bo'ladi, boshqacha qilib aytganda, yana ham ko'proq samara beradi.

Mashqlar oddiylikdan murakkablikka qarab olib borilgan. Har bir mashqning yuqorigi qatori chap qo'l uchun, pastki qatori esa o'ng qo'l uchun yozilgan. Mashqlardagi ritmik shakllar aniq ko'rinishi uchun nota yo'lining o'tasida, ya'ni **LYA** notasida yozilgan. Bu mashqlar aynan **LYA** notasida ijob etilishi yoki bajarilishi lerak degani emas. Mashqlarni bajarishda bu ritmik shakllar sanab dirijorlik qilinishi ham mumkin, gamma asosida dirijorlik qilinishi ham mumkin. Macalan: Gamma asosida dirijorlik qilinganda mashqning birinchi takti birinchi oktava **DO** notasida ijob qilinsa, ikkinchi takti **RE** notasida, uchinchi takti **MI** notasida va shu tariga ikkinchi oktava **DO** notasiga olib boriladi va shu tariqaga yana boshlangan birinchi oktava **DO** notasiga qaytdi. Mashqlar turli o'chovlarda yozilgan. Ushlab ko'rsatiladigan notalar taktning oxirgi hissalariga to'g'ri kelsa, oxirgi hissining ikkinchi qismi kelgusi takti uchun auftakt vazifasini bajaradi. Har bir mashqga alohida-alohida izoh yozilgan. Ya'ni, mashqning mohiyati, yoki mashqni bajarishdan ko'zda tutilgan maqsad qisqacha yoritilgan. Endi bajariladigan mashqlarni birma-bir izohlab beramiz.

24 o'chovidagi mashqlar.

Chap
qo'l

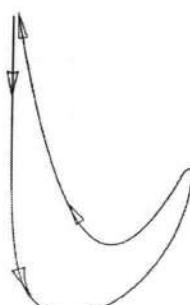
1-mashq.

Bu mashq faqatgina choraktalik notalardan tashkil topganligi sababli ikkala qo'llar ham bir xil harakatlanadi. Ya'ni 24 o'chovidagi dirijorlik sxemasini olib boradi. Shuni aytish lozimki, mashq turli xarakterlarda va turli tezliklarda (ligato, stakato, muloyim, keskin, sustroq, tezroq va tez) bajarilsa yana ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

2-mashq.

Bu mashqda birinchi taktda ikkala qo'llarda ham choraktalik notalar yozilgan. Ikkinci taktda esa, ikkala qo'llarda ham yarimtalik notalar yozilgan.

Demak, dirijor birinchi taktda ikkala qo'llar bilan ham dirijorlik sxemasini ko'rsatadi. Ikkinci taktda esa, ikkala qo'llar bilan ham yarimtalik notalarni ushlab ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, yuqorida aytib o'tganimizdek, gammaning **DO** notasida dirijorlik qilinsa, **RE** notasida ushlab ko'rsatiladi va yana **MI** notasida dirijorlik qilinadi va hokazo. Bu mashqda ushlab ko'rsatilgan yarimtalik notaning 4-qismi, ya'ni oxirgi qismi kelgusi taktafa auftakt vazifasini bajaradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yarimtalik notani ushlab ko'rsatgandan keyin navbatdagi taktafa o'tishda auftaktga jiddiy e'tibor berish zarur.

O'ng
qo'l

3-mashq.

Bu mashqning birinchi taktida ikkala qo'llarda ham choraktalik notalar yozilgan. Ikkinci taktida esa, chap qo'lida yarimtalik nota va o'ng qo'lida choraktalik notalar yozilgan. Demak, bu mashqning birinchi takti har ikkala qo'llar bilan dirijorlik qilinadi. Ikkinci taktida chap qo'l yarimtalik notani ushlab ko'rsatadi. O'ng qo'l esa, 24 o'chovidagi dirijorlik sxemasini ko'rsatib boradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, chap qo'lida yarimtalik notani ushlab ko'rsatgandan keyin navbatdagi taktafa o'tishda auftaktga jiddiy e'tibor berish zarur.

4-mashq.

Bu mashq 3-mashqning teskarisi o'laroq, qo'llarning vazifasi o'zgaradi. Ya'ni mashqning birinchi taktida ikkala qo'llarda ham choraktalik notalar yozilgan. Ikkinci taktida esa, o'ng qo'lida yarimtalik nota va chap qo'lida choraktalik notalar yozilgan. Demak, mashqning birinchi taktida har ikkala qo'llar bilan dirijorlik qilinadi. Ikkinci taktida esa, o'ng qo'l yarimtalik notani ushlab ko'rsatadi. Chap qo'l esa, dirijorlik qilib sxemani ko'rsatib boradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'ng qo'lida yarimtalik notani ushlab ko'rsatgandan keyin navbatdagi taktafa o'tishda auftaktga jiddiy e'tibor berish zarur.

5-mashq.

Bu mashqning birinchi taktida chap qo'lida yarimtalik nota, o'ng qo'lida ikkita choraktalik notalar yozilgan. Demak, chap qo'lida ushlab ko'rsatiladi, o'ng qo'lida esa, dirijorlik sxemasi olib boriladi. Mashqning ikkinchi taktida birinchi taktdagi ritmik shakning teskarisi o'laroq, chap qo'lida dirijorlik sxemasi olib boriladi. O'ng qo'lida esa, yarimtalik nota ushlab ko'rsatiladi. Yuqorida mashqlarda ta'kidlaganimizdek, ushlab ko'rsatiladigan notalarni aniq nuqta bilan qo'lni qo'yish va kelgusi taktafa aniq auftakt berishga jiddiy e'tibor berish zarur.

6-mashq.

Bu mashqda o'zbek milliy musiqasida ko'p uchraydigan ritmik shakl berilgan. Mashqdagi har bir takt bitta nuqtali choraktalik va sakkiztalik notalaridan tashkil topgan. Musiqa ijrochiligidu nuqtali chopaktalik nota **1i 2** ga sanaladi. Demak, dirijorlikda bu kabi notalar ushlab ko'rsatiladi. Modomiki, chap qo'lida ham o'ng qo'lida ham bir xil ritmik shakldagi notalar, ya'ni nuqtali choraktalik va sakkiztalik notalar yozilgan ekan, har ikkala qo'llar bilan ham nuqtali choraktalikni **1i 2** ga ushlab ko'rsatiladi. Taktning to'rinchi choragidagi sakkiztalik nota dirijorlik qilib ko'rsatiladi va shuning o'zi kelgusi taktga auftakt bo'lib xizmat qiladi.

7-mashq.

Bu mashqda chap qo'lida 6-mashqdagi ritmik shakl berilgan. O'ng qo'lida esa, oddiy choraktalik notalar yozilgan. Demak, chap qo'lida nuqtali choraktalik nota ushlab ko'rsatilsa, o'ng qo'lida **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi.

8-mashq.

Bu mashq 7-mashqning teskarisi o'laroq, chap qo'lida oddiy choraktalik notalar, o'ng qo'lida esa, nuqtali choraktalik va sakkiztalik notalar yozilgan. Demak, chap qo'lida **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi, o'ng qo'lida esa, nuqtali choraktalik nota ushlab ko'rsatiladi.

9-mashq.

Bu mashqda 7-va 8- mashqlardagi ritmik shakllar umumlashtirilib, chap va o'ng qo'llarda navbat bilan ko'rsatiladi. Mashqning birinchi taktida chap qo'lida nuqtali choraktalik va sakkiztalik nota yozilgan. Demak, chap qo'lida nuqtali choraktalik nota ushlab ko'rsatiladi va o'ng qo'lida esa, oddiy choraktalik notalar yozilganligi sababli **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi. Mashqning ikkinchi taktida shuning teskarisi, ya'ni chap qo'lida oddiy choraktalik notalar yozilgan bo'lib, o'ng qo'lida esa, nuqtali choraktalik nota yozilgan. Mashqning bu taktida chap qo'lida **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi, o'ng qo'lida esa, nuqtali choraktalik nota ushlab ko'rsatiladi. Shu zaylda har taktda qo'llarning vazifasi almashinib kelaveradi.

10-mashq.

Bu mashqning birinchi taktida chap qo'lida nuqtali choraktalik nota va o'ng qo'lida oddiy choraktalik notalar yozilgan. Demak, chap qo'lida nuqtali choraktalik nota ushlab ko'rsatiladi, o'ng qo'lida esa, oddiy choraktalik notalar yozilganligi sababli **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi. Mashqning ikkinchi taktida ikkala qo'llarda ham oddiy choraktalik notalar yozilgan. Demak, ikkala qo'llarda ham **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib boriladi. Mashqning mazmuni shundan iboratki, birinchi taktda chap qo'lida ushlab ko'rsatiladi va ikkinchi taktda oddiy sxema olib boriladi. Mana shu holat o'zgarib almashinib kelaveradi.

11-mashq.

Bu mashqda chap qo'lida bitta sakkiztalik nota ikkita sakkiztalik pauza va yana bitta sakkiztalik nota yozilgan. O'ng qo'lida oddiy choraktalik notalar yozilgan. Demak, chap qo'lida birinchi sakkiztalik notani ko'rsatib uzish kerak va ikkita sakkiztalik pauzani kutib, taktning oxiridagi sakkiztalik notani yaxshi auftakt bilan ko'rsatib, keyingi taktdagi sakkiztalik notani aniq ko'rsatish talab qilinadi. O'ng qo'lida esa, oddiy choraktalik notalar yozilganligi sababli **2\4** o'chovidagi dirijorlik sxemasi olib borilaveradi. Ushbu mashq chap qo'lida statakoda ijro etilsa, o'ng qo'lida oddiy dirijorlik qilinishi bilan ham murakkabdir.

**5-синф
(IV-чорак 29 -дарс)**

Мавзу: “В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари”

Технология карта

Мавзу:	“В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари”.
Мақсад вазифалар	<p>Мақсад: Ўкувчиларга “В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари” хакида тушунча бериши.</p> <p>Вазифалар: Ўкувчиларга мавзуга нисбатан кизикиш уйготиш, мавзу асосида билим ва кўнгикмаларни шакллантириш ва кенгайтириш.</p> <p>Мавзуга оид тарқатилган материалларни ўкувчилар томонидан якка ва гурух ҳолатида ўзлаштириб олишлари хамда сухбат-мунозара орқали тарқатма материаллардаги матнлар кайда даражада ўзлаштирилганлигини назорат килиш, уларнинг билимини баҳолаш.</p>
Ўкув жараённинг мазмунини	“В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари” хакида тушунча бериши. Ўкувчиларга дунёга машхур опера мусика парчасидан намуналар эшиттириш.
Ўкув жараённини амалга ошириш	<p>Услуб: Ҳикоя, сухбат, “Кластер”, “Аклий хужум”, “Тест”.</p> <p>Шакл: Сухбат-мунозара, кичик гурухлар ва жамоада ишлаш.</p> <p>Восита: Тарқатма материаллар, аудио СД диск ёзувлари, фортепиано чолгу асбоби, рағбарлантирувчи карточкалар.</p> <p>Усул: Тајёр ёзма материаллар.</p> <p>Назорат: Оғзаки назорат, савол-жавоблар, кузатиш. Ўз-ўзини назорат килиш.</p> <p>Баҳолаш: Рағбарлантириш, 5 балли тизим асосида баҳолаш.</p>
Кутиладиган натижалар	<p>Ўқитувчи: Мавзуни берилган вакт ичida барча ўкувчилар томонидан ўзлаштирилишига эришиш. Ўкувчилар фаоллигини ошириш. Ўкувчиларга дарсга нисбатан кизикиш уйготиш. Дарс жараённida кўпроқ ўкувчини баҳолашга эришиш. Савол-жавобларга катнашиб, мустакил фикрлашга ўргатиш.</p> <p>Ўкувчи: Янги билимларни эгаллайди, якка холда ва гурух бўлиб ишлашни ўрганади. Нутки ривожланади ва эслаб қолиш кобилияти кучаяди. Ўз-ўзини назорат килишини ўрганади. Қиска вакт ичida кўп маълумотга эга бўлади ва баҳолай олади.</p>
Келгуси режалар	Ўқитувчи: Янги педагогик технологияларни ўзлаштириб, дарсда кўллаш. Ўз устида ишлаши, мавзуни ҳаётий воеалар билан

	<p>боглай олиши, педагогик маҳоратини ошириши лозим.</p> <p>Ўқувчи: Мустакил ишлапни ўрганади. Фикрини аниқ баён кила олади. Шу мавзуга асосланиб қўшимча материаллар топади, уларни ўрганади. Фикри ва гурух фикрини таҳлил килиб, мустакил фикрлаш малакасини ҳосил қиласди.</p>
--	---

Мавзу: В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари”.

Дарснинг тарбиявий мақсади: Ўкувчиларда мусикага бўлган меҳрларини уйготиш ва эстетик хис туйгуларини шакллантириш.

Дарснинг ривожлантирувчи мақсади: Ўкувчиларда жаҳон мусикасига бўлган кизикишларини ва ижодий кобилиятларини ривожлантириш. Мусика асарларининг маънавий-эстетик мазмунини хис килиш кобилиятларини шакллантириш.

Дарс методи: Ҳикоя, сухбат, “Кластер”, “Тест”.

Дарс жиҳози: 5-синф мусика дарслиги, ийиллик иш режа, режа конспект, фортепиано мусика чолгу асбоби, техник воситалар (Аудио СД диск ёзувлари), рағбарлантирувчи карточкалар, тарқатма материаллар.

Дарспине блок чизмаси:

T/p	Дарс фаолиятининг кетма-кетлиги	дақика
1	<p>Ташкилий қисм:</p> <p>а) саломлашиш,</p> <p>б) давомат аниқланади,</p> <p>в) ўкувчиларнинг дарсга тайёргарлиги текширилади.</p>	2
2	<p>Ўтилган мавзуни тақрорлаб мустаҳкамлаш:</p> <p>Ўтилган мавзулар тест синовлари, мусика саводхонлиги юзасидан тузилган саволлар орқали тақрорланиб, мустаҳкамланади.</p>	8
4	<p>Янги мавзу:</p> <ol style="list-style-type: none"> Жамоа бўлиб кўйлаш: Р.Абдуллаев мусикаси “Парвоздаги күшчалар” кўшиги тақрорланиб, Ш. Ёрматов мусикаси “Ойномоюн ром бўлди” (дарслик 75 бет) кўшиги жумлаларга бўлиб ўргатилади. Соғ интонацияда кўйлашга эришилади. Ўқитувчининг тушунтириши: <p>Ўкувчиларга ҳикоя, “Кластер” усулидан фойдаланиб, “В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари” хакида тушунча бериши.</p>	20
5	<p>Тинглаш: Нота ёзувларидан ёки аудио СД диск ёзувларидан фойдаланиб, дунё тан олган бастакорларнинг опер мусика парчасидан намуна эшиттириб сухбат-мунозара ўтказилади.</p>	8
6	<p>Дарс якуни: Тест орқали мавзуни мустаҳкамлаш.</p> <p>Ўйга вазифа: Мавзуни ўқиш.</p>	7

Дарснинг бориши: Ўкувчилар синфга ўқитувчи танлаган мусика садолари остида кириб келишади.

Ташкилий қисм: Саломлашиб, давомат аниқланади, ўкувчиларнинг дарсга тайёргарлиги текширилади. Ўтилган мавзуларни тақрорлаб мустаҳкамлаш учун хар бир катордаги 10 тадан ўкувчига саволлар тарқатилади ва берилган 4 дақика ичida саволларга тугри жавоб бериншган ўкувчилар қувноқ иотачалар билан рағбарлантирилади.

1. Оркестр деганда нимани тушунасиз?

2. Қандай оркестр турларини биласиз?
3. Ўзбек халқ чолгулари оркестри неча гурухдан иборат?
4. Ўзбек халқ чолгулари оркестрининг дамли чолгулар гурухига қайси чолгулар киради?
5. Ўзбек халқ чолгулари оркестрининг мезробли чолгулар гурухига қайси чолгу асбоблари киради?
6. Ногора, қайроқ, сафоил, дойра чолгу асбоблари ўзбек халқ чолгулари оркестрининг кайси гурухига киради?
7. Ўзбек халқ чолгулари оркестрининг торли-камонли чолгулар гурухига киравчи чолгуларни айтинг?
8. Симфоник оркестр деганда нимани тушунасиз?
9. Симфоник оркестр неча гурухдан ташкил топади?
10. Симфоник оркестрининг ёғоч дамли чолгулар гурухига қайси чолгу асбоблари киради?
11. Симфоник оркестрининг мис дамли чолгулар гурухига қайси чолгу асбоблари киради?
12. Литавра, барабан, тарелка симфоник оркестрининг кайси гурухига киради?
13. Симфоник оркестрининг торли-камонли чолгулар гурухига киравчи чолгуларни айтинг?
14. Хор деганда нимани тушунасиз?
15. Хорда қандай овозлар бор?
16. “Тенор” ва “Бас” овозлар кимларга хос? “Сопрано” ва “Алт” овозлар-чи?
17. Сахнавий мусика асарларига қандай асарлар киради?
18. “Балет” деганда нимани тушунасиз?
19. “Опера” деганда нимани тушунасиз?
20. “Мусиқали драма” жанри хақида гапириб беринг?
21. Ўзбек ракс санъатининг ривожланишига хисса кўшган раккосалардан кимларни биласиз?
22. “Мусиқали комедия” жанри хақида гапириб беринг?
23. Қандай ўзбек балетларини биласиз?
24. Ўзбек композиторларини айтинг?
25. Ж.Верди яратган операларни айтинг?
26. Мусиқали драмаларга мисоллар келтиринг?
27. Алтерация белгиларини санаб беринг?
28. Мусиқада қандай интервалларни биласиз?
29. Мусиқада қандай динамик белгилар бор?
30. Миллий ракс услубидаги балетларни айтинг?

Хар бир каторга слайдда мусика саводхонлиги ва утилган мавзулар юзасидан расмлар курсатилиди ва каторларга кўйидаги саволлар берилади.

1-каторга “Ўзбек бастакорларининг исми шарифларини айтинг”

2-каторга “Булар қандай белгилар. Бу белгилар нота чизигига қандай ёзилади ва вазифасини айтинг”

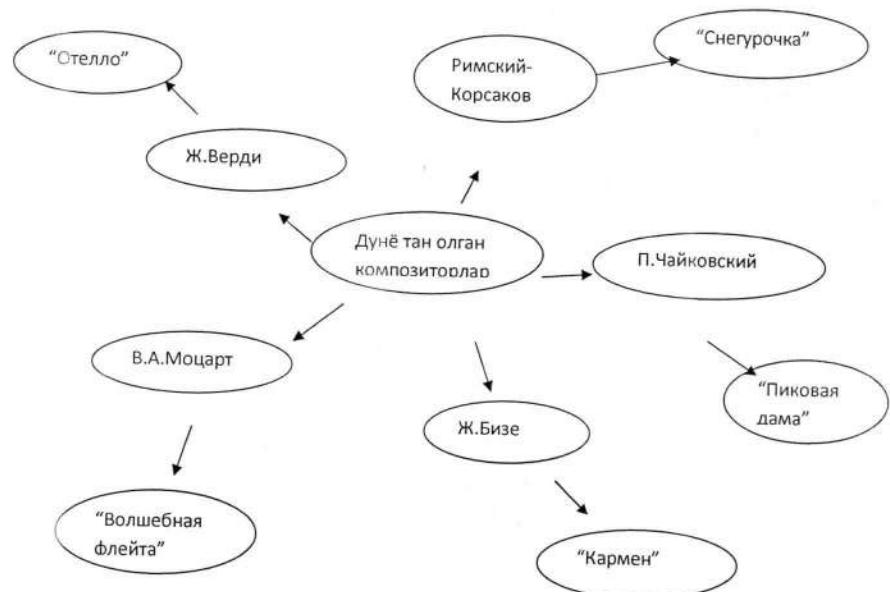
3-каторга “Бу чолгулар қайси оркестрда чалинади ва қайси гурухларга хос”

Хар бир катордаги ўкувчилар жавобини ёзиб боришади ва фикрлар умумлаштирилиб, каторлар кувноқ нотачалар билан рағбарлантирилади.

Жамоа бўлиб кўйлаш: Ўқитувчи хошишига кўра овоз созлаш машқлари бажарилиб, Р.Абдуллаев мусиваси “Парвоздаги қўшичалар” кўшиги такорланиб, Ш. Ёрматов

мусиқаси “Оймоможон ром бўлди” (дарслик 75 бет) кўшигининг муаллифлари кўшик хақида ўкувчиларга тушунча берилади. Кўшик ўкувчиларга ўқитувчи томонидан куйлаб берилиб, жумлаларга бўлиб ўргатилади. Соғ интонацияда куйлашга эришилади. (10 дақика)

Яиги мавзу: Опера санъати пайдо бўлгандан бўён қанча-қанча бастакорлар бу жанрда қалам тебратиб кўришган. Турли тилларда опералар сахналаштирилган. Улардан айримлари факат бир марта сахнада кўйилган. Лекин камдан-кам композиторларнинг опералари. Ж.Вердининг опералари каби асрдан-асирга ўтиб келмоқда. В.А.Моцарт, Ж.Безе, П.И.Чайковский, Н. Римский-Корсаков каби дунё тан олган композиторларнинг номлари ва улар яратган опера дурдоналари бутун дунёга машҳурdir. “Кластер” фикрларнинг тармокланиши методидан фойдаланиб опера дурдоналари хақида тушунтирилади.

В.А.Моцарт 1756 йил 27-январда Залсбург шаҳрида туғилган. У мусикага жуда ёшлигидан кизиқа бошлади. У 3 ёшида клавишида чалишни, 4 ёшида эса мусика асарларини яратади. 6 ёшидан концертларда иштирок этади. Унинг мюнхен, Вена, Париж, Лондон ва бошқа шаҳарлардаги ажойиб концертлари хаммани қойил қолдириди. 12 ёшида Моцарт бир неча опера, симфония, концерт ва бошқа мусика асарларининг муаллифи бўлиб танилган эди. Моцартни XVIII аср мужизаси деб атасида.

В.А.Моцарт 1791 йил 15 декабрда 36 ёшида вафот этди. Ўзининг қиска ҳаётини давомида у 18 та опера, 50 дан ортик симфония, 40 та концерт, раманслар, ариялар бир канча чолгу асарларини яратди. Моцарт машакқатли ҳаёт кечиришига қарамай, ўз асарларида шодлик ва баҳтни кўйлади.

Мусика тинглаш: Нота ёзувлари аудио СД диск ёзувларидан фойдаланиб, дунё тан олган бастакорларнинг опер мусика парчасидан намуна эшилтириб сухбат-мунозара ўтказилади. Тингланган асар тахлил килинади. Ўз фикрларини билдирган ўкувчилар кувнов нотачалар билан рағбарлантириб борилади.

Дарс якуни: Тестдан фойдаланиб, мавзу мустаҳкамланади. Ўқитувчи тест ёзилган карточкаларни ҳар бир қатордаги ўкувчиларга таркатади, ўкувчилар кетма-кет жавоб беришади.

1. “Опера” деганда нима тушунилади?
  - а) мусика ва рақс харакатлари орқали вовеалар яратиш санъати
  - б) лебретто яъни шерий-драматик пьеса асасида яратилган асар
  - д) мусика садолари остида рақсга тушиш
2. В.А.Моцарт яратган опералар кайслар?
  - а) “Аида”, “Иван Сусанин”
  - б) “Сехрли най”, “Фигаронинг уйланиши”
  - д) “Руслан ва Людмила”, “Бурон”
3. “Кор киз” операсини кайси композитор яратган?
  - а) Римский-Корсаков
  - б) В.Моцарт
  - д) М.Глинка
4. Қайси қаторда саҳнавий-мутика асарлари тугри кўрсатилган?
  - а) опера, лапар, кантата
  - б) оркестр, кантата, сюита
  - д) опера, балет, мусикали драма ва комедия, оперетта
5. Ж.Бизе яратган опера кайси?
  - а) “Кармен”
  - б) “Кор киз”
  - д) “Аида”
6. П.И.Чайковский қаерлик композитор?
  - а) Англиялик
  - б) Россиялик
  - д) Австриялик
7. П.И.Чайковский яратган опералар кайслар?
  - а) “Сехрли най”, “Аида”
  - б) “Кор киз”, “Отелло”
  - д) “Евгений Онегин”, “Топпон хоним”
8. Римский-Корсаков яратган операларни топинг?
  - а) “Садко”, “Кор киз”, “Шох Султон ҳакида эртак
  - б) “Сехрли най”, “Бурон”
  - д) “Кармен”, “Риголетто”
9. “Балет” деганда нимани тушунасиз?
  - а) ҳам куйлаб, ҳам рақсга тушишни
  - б) кўшик куйлашни
- д) Мусика ва рақс харакатлари орқали образлар, воқеалар яратиш санъати.

Фаол катнашган ўкувчиларга рағбарлантирувчи кувнов нотачалар таркатилади. Ҳар бир қатордаги ўкувчилар дарс фаoliyati давомида олишган қизил, (5 балл), яшил (4 балл), кўк (3 балл) нотачалар умумлаштирилиб, доскада ёзилади ва дарсда голиб қатор аниқланади. Кувнов ноталарни кулга киритган ўкувчилар рағбарлантирилиб, кундалик дафтарларига баҳо кўйилади.

Ўйга вазифа: Мавзуни ўқиши. Ш.Ёрматов мусиқаси “Оймоможон ром бўлди” қўшигини ёдлаш.

6-сinf III- чорак 23-дарс

Мавзу: Замонавий мусиканинг турлари

Дарснинг мақсади: Замонавий мусика турлари бўйича билим, кўнишка ва малакаларни шакллантириш.

Дарснинг вазифалари: Замонавий мусика турлари ҳакида билим бериш, ўкувчиларда ижодий маҳорат нафосат ва бадиий дидни ўстириш, фикр доирасини кенгайтириш, мустакиллик ва ташаббускорликни тарбиялаш. Мусика асарини тинглаш, қўшиклар кўйлаш орқали ўкувчиларда мусикий қобилият ва иқтидорни ривожлантириш.

Дарснинг методи: Савол-жавоб, “Кластер”, “Ақлий ҳужум”.

Дарснинг жиҳози: Фортепиано чолги асбоби, режса, конспект, 6-сinf дарслик, тарқатма материаллар, карточкалар, нота ёзувлари, аудио СД диск ёзувлари.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм.
2. Ўтилган мавзу тақрорлаш баҳолаш.
3. Янги мавзу баёни.
4. Янги мавзуни мустаҳкамлаш
5. Дарсни якунлаш ва ўйга вазифа

1. Ташкилий қисм: Ҳар бир ўқитувчи ўқитувчи столида ёзилган (созандо, хонанда, рақс) карточкалар олади. Карточкаларда ёзилган сўзни айтмасдан куйлаб, ўхшаш синоним харакатларни кўрсатиб, “Созанда”, “Хонанда”, “Рақс” гурух номлари ёзилган столларга ўтирадилар.

2. Ўтилган мавзуларни тақрорлаш ва баҳолаш

Ўтилган мавзуларни мустаҳкамлаш юзасида тестдан фойдаланиб, ҳар бир гурухга ўтилган мавзулар юзасидан тузилган тестлар тарқатилиди.

1-гурух учун

1. Мумтоз мусика кимлар томонидан яратилади ва ижро этилади?
  - а) композиторлар томонидан яратилади ва ижро этилади.
  - б) хоғизлар томонидан яратилади ва ижро этилади.
  - в) хонандалар томонидан яратилади ва ижро этилади.
  - г) созандалар томонидан яратилади ва ижро этилади.
  - д) истеъододли бастакорлар томонидан яратилади, юксак малакага эга бўлган хонанда ва созандалар томонидан ижро этилади.

2. Мумтоз куйлар кайси чолгу созларида ижро этилади?

- а) карнай, кларнет, доира.   б) дитор, танбур, сурнай.   в) доира, пионина, най.
- г) дуттор, танбур, акардион.
- д) скрипка, чанг, гижжак.

3. Мумтоз ашула ижрочиларини кимлар деб атаймиз?

- а) баҳшилар   б) хоғизлар   в) хор   г) созандалар   д) хонандалар

2-гурух учун

1. Ҳаразм мақоми нима деб юритилади?
  - а) олти мақом   б) олти ярим мақом   в) мушкилот   г) наво
  - д) “Шашмақом”
2. “Достончилик” санъати кўпроқ кайси воҳага хос?
  - а) Бухоро-Самарканд   б) Фарғона-Тошкент   в) Андижон- Наманган
  - г) Бухоро- Қарши
  - д) Сурхондарё-Қашқадарё
3. Достон ижрочиларини ким деб атаймиз?
  - а) хоғиз   б) баҳши   в) созанда   г) ижрочи   д) хонанда

3-гурух учун

- “Шарқ тароналари” халқаро фестивали қаерда ўтказилади?
  - Тошкент шаҳрида
  - Самарқанд шаҳрида
  - Андижонда
  - Хоразмда
  - Бухоро шаҳрида
- Эрон касбий мусикасининг асосий жанри нима деб аталади ва у неча туркумдан иборат?
  - “мақом” деб номланади, 6 туркумдан иборат
  - “дасттоҳ” деб номланади, 7 туркумдан иборат
  - “наво” деб номланади, 5 туркумдан иборат
  - “тарона” деб номланади, 3 туркумдан иборат
  - “мақом” деб номланади, 7 туркумдан иборат
- Араб халқининг миллӣ чолгу асбоби қайси қаторда тӯғри кўрсатилган?
  - скрипка
  - ал-уд
  - танбала
  - дотор
  - доира.

Ҳар бир гурухларга “Ортиқча сўзни топинг” карточкиси берилади. 5-дакика ичидаги гурухлар ўзаро мухокама килиб, бигтадан ўкувчи чишиб, ортиқча сўзни изоҳлаш беради.

1-гурух учун	2-гурух учун	3-гурух учун
1. М. Бурхонов, П. Мўмин М. Ашрафий, С. Бобоев. 2. Фортэ, пиано, диез, крэшндо.	1. Диез, бекар, форте, дубл диез. 2. До, си, фа, секунда, ми.	1. Прима, крещендо, терция, секунда. 2. Тарелка, летавра, терция, барабан.

Жамоа булио қуилаш: Ҳар бир гурухга күшик сўзлари ёзилган ва кесибо тайёрланган конвертлар тарқатилади. Ўкувчилар кўшик сўзларини мозайка тарзида йигиб олишади. Ҳар бир гурух хор бўлиб, А. Мансуров мусикаси “Ўзбекистон-она, онажон!” Гулнора Кўчкорова мусикаси “Ўзбекистондан айланай” Хуршида Ҳасанова мусикаси “Ўзбекистон-жаннат” кўшикларини куйлашади. Ўкувчиларнинг фаоллигига қараб, барча гурух аъзолари баҳоланади.

3. Янги мавзуу баёни

Мусика тинглаш: Нота ёзувларидан СД диск ёзувларидан фойдаланиб, бирин-кетин ижро килинган халқ мусикаси парчасидан намуна эшилтириб, ҳар бир гурухга тинглашга бериладиган куйлар ёзилган карточкалар тарқатилади, ўкувчилар тинглаган куйларнинг ёнига рақамларини ёзib чиқадилар.

“Чапондози сувора” халқ мусикаси.

Ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш. “Ақлий хужум” методидан фойдаланиб, янги мавзуу мустаҳкамланади. Ўқитувчи томонидан гурухларга савол берилади:

Замонавий мусика турлари дегаңда ишмани тушунасиз?

Гурухлар ўз фикрларини, таклиф этилган гояларни тезда қоғозга ёзib боришади. Ўқитувчи томонидан гурух фикрлари, гоялари ўқиб эшилтирилади. “Ақлий хужум” методидан фойдаланганда: гояларни таклиф килиш жараённда улар баҳоланмайди; эркин фикрлаш; гоялар қангчалик кўўл бўлса шунчалик яхши; бошқалар фикрини “ушлаб олиб” уларни ривожлантиринг; таклиф этилган гояларни тезда қоғозга ёзид боринг; янги гояларни рағбарлантиринг; бошқаларни гоялари устидан кулишга, танқидий изоҳлашга, киноялар килишга йўл кўйманг.

Дарсни яқунлаш ва уйга вазифа: ўқитувчи ўтилган мавзууни умумлаштириш ва тақрорлаш учун синифга умумий савол билан мурожат килади.

Замонавий мусиканинг турларини санаб беринг?.

Ўқитувчи ўкувчилар берган жавобларни умумлаштиради, уйга вазифа беради (“Эстрада” сўзига кроссворд тузиш) дарсни яқунлайди.

6-дars. 7-синф.

Сана:

Мавзуу: «Катта ашула»:

Дарснинг мақсади: Фарғона-Тошкент услуби бўлган катта ашула ҳакида маълумот бериш.

Ўкувчиларда миллӣ мумтоз мусикага бўлган меҳр-мухаббатни ошириш ва миллӣ мусикамиз билан гуурланиш хисини ўтириш.

Дарс методи: Арапаш.

Дарснинг жихози: дарслик, чолгу асбоби, АВК, ДВД, кўргазмали воситалар, тарқатма материалилар.

Фанлар аро боғлиқик: адабиёт, тарих, миллӣ гоя.

Дарснинг бориши: Дарсни ташкил қилиш- 3 минут

Уй вазифасини сўраш - 10 минут

Янги мавзуу баёни - 20 минут

Мустаҳкамлаш - 5 минут

Уй вазифаси бериш - 2-минут

Рагбарлантириш - 5 минут

Уй вазифасини сўраш: Халқ ашулалари ҳакида.

1. Ашула нима?

2. Ашуланинг турларини биласизми?

3. Ашула қачон ва каерда шаклланган?

4. Ашулани кимлар ижро этишган?

5. Қайси машҳур хофизларини биласиз?

6. Ашулага асосан қайси чолгулар жўр бўлади

Блиц ўйини: Кимлар ҳофиз бўла олади?

Ҳофизларга хос сифатлар	Тўғри жавоб	Тартиб раками.
Кучли овоз	1	
Мумтоз шеъриятга кизикиш	2	
Мумтоз мусиқага муҳаббат	3	
Катта санъаткорлик тажрибаси	4	
Юқсак малака ва маҳорат	5	
Устозлардан таълим олиши	6	
Мусикӣ саводхонлик	7	
Чолгу асбобида чалиши	8	

Янги мавзу баёни: Катта ашула.

Катта ашула Фаргона водийсининг махаллий услугубига хос вокал жанрларидан биридир. Xalq орасида «патнисаки» ашула деб ҳам юритилади. Катта ашула одатда чолгу асбобларсиз икки- уч хонан-далар томонидан ижро этилади. Катта ашуланинг куй тузилиши ва ижроси мураккб шаклда бўлганлиги учун малакали моҳир ашула- чилар ижро этадилар. Шу бени уларни ҳалкимиз катта ашулачилар деб атасади. Катта ашула ижро этиш учун ашулачилда жуда катта диапазонли, бақуват, чиройли овоз бўлиши керак. Ижрочилик сирларини устозлардан ўрганиши талаб килинади. Чунки катта ашула кенг кўламдаги оҳангি, усул жихатдан эркинлиги, факат Фаргона воҳасига хослиги билан ажralиб туради. Ижро этилаётта- нида ашулачилар навбат билан бирин-кетин ижро этадилар, сўз жумлаларининг якуни эса ҳамнафасликда, биргаликда ижро этила-ди. Катта ашулачилар кўлларига ликобча ушлаб оладилар, бу ашу-ла айтишда қулай бўлиши учун хизмат килади. Машхур катта ашу-лачилар: Ҳамракул Кори, Матпарво Сатторов, Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоков, Одилжон Юсупов кабилардир.

Инсон дунёга келибдик, она алласидан тортиб, то қабргача хаёти мусика билан боғлиқлар. Бунинг изботида милотдан 3300 йил олдин Самарқанд вилоятининг Мўмнобод кишлогидаги сүяк-дан ясалган най топилганлиги Президентимизнинг «Оқсан маъна- вият енгилмас куч» китобида айтиб ўтилган. XIII-XIV- асрнинг бошларида буюк соҳибкорон Амир Темур Араб мамлакатларидан юқсак малакага эга бўлган мақомчилар ва ашулачиларни олиб келиб ўз саройидаги хонанда ва созандаларга мақом сирларини ўр-гатнида катта хисса қўшганлигини, тарихчи Шарафиддин Али Яздий «Зафарнома» асарида айтиб ўтганлиги бизга маълум.

Мусика тинглаши: Ҳофизлар ижро этган ашулалардан парчалар тинглаш, мустахкамлаш учун, мавзу юзасидан бир неча саволлар берилади.

Ўкувчилар боҳоланади.

Уйга вазифа берилади

7-sinf III-chorak sana

Mavzu: Maqomlar haqida umumiyl tushuncha."Shashmaqom"

Texlogik xarita

Mavzu:	Maqomlar haqida umumiyl tushuncha."Shashmaqom"
Maqsad vazifalar:	Maqsad: Maqom tushunchasi haqida bilim berish. O'zbekistonda maqomlarning asosiy turlari. Vazifalar: O'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otish, mavzu asosida bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va kengaytirish. Mavzuga oid tarqatilgan materiallarni o'quvchilar tomonidan yakka va guruh holatida o'zlashtirib olishlari hamda suhbat-munozara orqali tarqatma materiallardagi matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilish, ularning bilimini baholash.
O'quv jarayonining Mazmuni	Maqom tushunchasi haqida bilim berish. O'zbekistonda maqomlarning asosiy turlari xaqida tushuncha berish. O'quvchilarga "Samoi dugox" Dugox maqomidan namunalar eshittirish
O'quv jarayonini amalga oshirish	Uslug: Kichik ma'ruza Shakl: Suhbat-munozara, kichik guruhlar va jamoada ishslash. Vosita: Tarqatma materiallar, audio SD disk yozuvlari, fortepiano cholg'u asbobi, rag'barlantiruvchi kartochkalar. Usul: Tayyor yozma materiallar. Nazorat: Og'zaki nazorat, savol-javoblar, kuzatish. O'z-o'zini nazorat qilish. Baholash: Rag'barlantirish, 5 balli tizim asosida baholash.
Kutiladigan natijalar	O'qituvchi: Mavzuni berilgan vaqt ichida barcha o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishiga erishish. O'quvchilar faolligini oshirish.O'quvchilarda milliy mumtoz musiqamizga qiziqish uyg'otish. Dars jarayonida ko'proq o'quvchini baholashga erishish. Savol-javoblarga qatnashib, mustaqil fikrashga o'rnatish. O'quvchi: Shashmaqom haqida yangi bilimlarni egallaydi, yakka holda va guruh bo'lib ishslashni o'rganadi. Nutqi, ovoz pardalari rivojlanadi va eslab qolish qobiliyati kuchayadi. O'z-o'zini nazorat qilishni o'rganadi. Qisqa vaqt ichida ko'p malumotga ega bo'лади va baholay oladi.
Kelgusi rejalar	O'qituvchi: Yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirib, darsda qo'llash. O'z ustida ishslashi, mavzuni hayotiy voqealar bilan bog'lay olishi, pedagogik mahoratini oshirishi lozim. O'quvchi: Mustaqil ishslashni o'rganadi. Fikrini aniq bayon qila oladi. Shu mavzuga asoslanib ommaviy axborot vositalaridan va adabiyotlardan qo'shimcha materiallar topadi, ularni o'rganadi. Fikri va guruh fikrini tahlil qilib, mustaqil fikrash malakasini hosil qiladi.

Mavzu: Maqomlar haqida umumiyl tushuncha.Maqom tushunchasi.

Darsning ta'limiyl maqsadi: Maqom atamasi, o'zbek xalq maqom yo'llari va shashmaqom xaqida tushuncha beriladi. O'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrashga o'rnatiladi.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: O'quvchilarda milliy qadriyatlarimizga, milliy musiqa durdonalariga bo'lgan mehrlarini uyg'otish va estetik his tuyg'ularini shakllantirish.

Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: O'quvchilarda milliy musiqaga bo'lgan qiziqishlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Musiqa asarlarining manaviy-estetik mazmunini his qilish qobiliyatlarini shakllantirish.

Dars metodi: Kichik ma'ruza Aralash, .Blis.

Dars jihosi: 7-sinf musiqa darsligi, yillik ish reja, reja konsept, fortepiano musiqa cholg'u asbobi, texnik vositalar (Audio SD disk yozuvlari), rag'barlantiruvchi kartochkalar, tarqatma materiallar.

Darsning blok chizmasi:

1	Tashkiliy qism: a) salomlashish, b) davomat aniqlanadi, v) o'quvchilarning darsga tayyorgarligi tekshiriladi.	2
2	O'tilgan mavzuni takrorlab mustahkamlash: O'tilgan mavzular test sinovlari, musiqa savodxonligi yuzasidan tuzilgan savollar orqali takrorlanib, mustahkamlanadi.	8
4	Yangi mavzu: 1. Jamo bo'lib kuylash: "Go'zal xayot" Dilnur she'ri, X.Xasanova musiqasi qo'shig'i 1-kupletini va naqoratini jumalalarga bo'lib o'rgatiladi. Sof intonatsiyada kuylashga erishiladi. 2. O'qituvchining tushuntirishi. O'quvchilarga "Shashmaqom" haqida tushuncha berish.	18
5	Tinglash: Nota yozuvlaridan yoki audio CD disk yozuvlaridan foydalanib, "Shashmaqom"lar musiqalaridan namunalar eshittirib subbat-munozara o'tkaziladi.	10
6	Musika savodi: 2/4 o'chovidagi tasnif doira usullarini o'rganib, nota daftirga mashq bajarish.	
7	Dars yakuni: Savol-javob orqali mavzuni mustahkamlash. Uyga vazifa: Mavzuni o'qish. Nota daftarga doira usullaridan 3/4 o'chovida mashq bajarish.	7

Darsning borishi: O'quvchilar sinfga "Segoh" kuyi musiqa sadolari ostida kirib kelishadi.

Tashkiliy qism: Salomlashib, davomat aniqlanadi, o'quvchilarning darsga tayyorgaaligi tekshiriladi.

O'tilgan mavzularni takrorlab mustahkamlash uchun aqliy xujumdan foydalanib savollar beriladi.

To'g'ri javob bergan o'quvchilarga rag'batlantiruvchi kartochkalar beriladi.

Yangi mavzu: Maqomlar haqida umumiyyat tushunchasi.

Blits o'yin" texnologiyasidan foydalangan holda mavzuni tushuntiradi.

O'tkazish texnologiyasi.

1-bosqich: O'qituvchi o'quvchilarga mazkur texnologiya bo'yicha tushuncha berib xar bir o'quvchiga alohida tarqatma materiallar beradi(Materialda mavzuga oid to'g'ri va noto'g'ri maqom yo'llari mavjud) Barcha yakka tartibdagi to'g'ri javoblarni ketma-ketligini belgilashlari lozim.

2-bosqich: O'qituvchi o'quvchilarni 3ta gurux

Ochiq savollar berib o'quvchilarning o'zbek milliy cholg'ulari haqidagi bilimlari tekshiriladi:
O'zbekistonda maqomlarning nechta turi mavjud?

Ular qanday nomlanadi?

Shashmaqomni cholg'u kuylar bo'limi qanday yuritiladi?

Mushkilot bo'limi necha qismidan iborat, ular qanday nomlanadi?

To'g'ri javob bergan o'quvchilarga rag'batlantiruvchi kartochkalar beriladi.

Shashmaqom turlari haqida gapirib bering.

1. "Buzruk" maqomini ma'nosi qanday?
2. "Rost" maqomini ma'nosi qanday?
3. "Navo" maqomini ma'nosi qanday?
4. "Dugox" maqomini ma'nosi qanday?
5. "Segox" maqomini ma'nosi qanday?
6. "Iroq" maqomini ma'nosi qanday?

Jamo bo'lib kuylash: O'qituvchi xohishiga ko'ra ovoz sozlash mashqlari bajarilib, Xurshida Hasanova musiqasi "O'zbekiston-jannat" qo'shig'i o'qituvchi tomonidan kuylab beriladi va o'quvchilarga jumalalarga bo'lib o'rgatiladi. Qo'shiqning sof intonatsiyada kuylanishiga erishiladi.

Yangi mavzu: Kichik ma'ruza: Maqom san'ati o'zinig ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, avloddan avlodga "ustoz-shogird" an'anasi oraqlari meros bo'lib o'tib kelayotgan kasbiy musiqaning namunasidir. Kasbiy musiqaning shakllanishida "saroy madaniyat" muxim o'rin tutgan bo'lib, xalq orasidan yetishib chiqqan istedodli musiqachilar xon saroylarida musiqachi bo'lib xizmat qilganlar. Shu davrdan boshlab kasbiy musiqa rivojlangan. Maqom san'ati bilan

asosan kasbiy musiqachilar maxsus shug'ullanganlar. Maqomlar kasbiy musiqaning eng salmoqli va murakkab qismini tashkil etadi. Maqomlar shakl tuzilishi jixatidan juda salobatlari san'at namunasidir. Shu bois o'tmishda yashab ijod etgan ko'pgina mutafakkir olimlar Abu Nasr Farobi, Abu Ali ibn Sino, Sayfiddin Urmaviy, Qutbiddin Sheroyi, Abduraxmon Jomiy va boshqalar maqomlarga doir ilmiy risolalar yozganlar. Shu tariqa maqom ijrochiligi, ijodkorligi va maqom nazariyasi fani rivojlanib keldi.

"Maqom" atamasi arabchadan olingen bo'lib, "o'rın", "daraja", "martaba", "manzilgox" kabi tushunchalarni ifodalaydi.

Maqom-bu mukammal pardalar uyushmasi va doira usullari mushtarakligida ijod etilgan cholg'u kuy va ashulalar majmuasidir.

O'zbekistonda maqomlarning uch turi mavjud bo'lib, ular quydagicha nomlanadi:

1. Olti maqom (Shashmaqom yoki Buxoro maqomlari)

2. Xorazm maqomlari

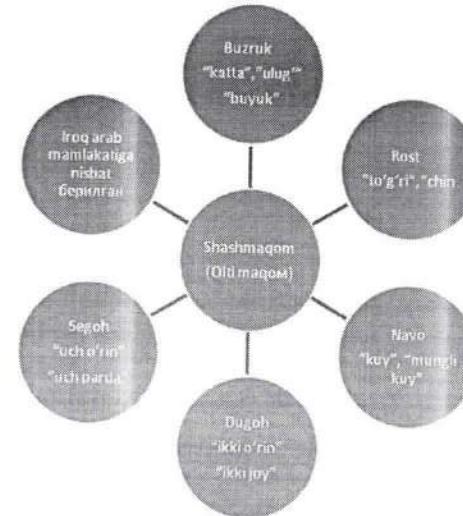
3. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari

Shashmaqom XVIII asr o'rtalarida Buxoroda saroy kasbiy musiqachilarini va musiqashunos olimlar tomonidan Olti maqomdan iborat turkum tarzida ifoda etilgan.

Shashmaqom oltita mukammal pardalar uyushmasini anglatadi. Maqom cholg'u kuy va aytim (ashula) turkumlari shu mukammal pardalarining ma'lum doira usullari bilan mushtarakligi natijasida yuzaga keladi. Shashmaqomdagi har bir maqom ikki yirik bo'limdan-cholg'u va aytim (ashula) yo'llaridan iborat bo'lib, ularni "ustoz shogird" an'anaviy maktabida tahsil ko'rgan malakali kasbiy cholg'uchi va ashulachi-xofizlarga ijro etadilar. Maqomlar asosan "og'zaki uslub" vositasida avloddan avlodga o'tib kelgan. Sharq olimlari tomonidan o'ziga xos musiqiy "nota" yozuvni yo'llari ixtiro etilgan bo'lsada, ular amaliyotda keng joriy bo'lmagan.

Maqomlarning besh chiziqli nota tizimi asosida yozib olish ishlari XX asr davomida bir necha bor amalga oshirildi. Taniqli kompozitor va etnograf V.A.Uspenskiy (1879-1949) XX-asning 20-yillarida Buxoroda maqomchi ustozlar-hofiz Ota Jalol Nosir va tanburchi Ota G'iyos Abduq'aniylar ijrosida salobatlari Olti maqom tizimini nota yozuvlariga ilk bor tushiradi. Akademik Yunus Rajabiy (1897-1976) ham Olti maqom tizimini ikki bor -50-yillar va 60-70-yillar davomida nota yozuvlarida bosmadan chiqardi.

Shashmaqom-Olti maqom degani bo'lib, u quyidagi maqomlardan tashkil topadi:

Dars yakuni: Testdan foydalanib, mavzu mustahkamlanadi. O'qituvchi test yozilgan kartochkalarni har bir qatordagi o'quvchilarga tarqatadi, o'quvchilar ketma-ket javob berishadi.

1. "Maqom" atamasining ma'nosini qanday?
  - a) "o'rın", "joy", "daraja"
  - b) Xorazm maqomlari
  - c) Chang, dutor
2. Maqomlar shakl tuzilishi jixatidan qanday asar?
  - a) Uch ovozli asar
  - b) Xor uchun yozilgan asar
  - c) Saoobatlari san'at namunasi.
3. Kasbiy musiqaning shakllanishidagi muxim omil
  - a) Nota yo'li
  - b) "Saroy madaniyati"
  - c) Xalq og'zaki ijodi
4. Maqom bu-----
  - a) Mukammal pardalar uyushmasi va doira usullari birgalikda ijod etilgan cholg'u kuy va ashulalar turkumi.
  - b) 2-3 yallachi ayollar tomonidan ijro etiladigan asar
  - c) Orkestr uchun yozilgan ko'p ovozli asar.
5. "Shashmaqomni" manosi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
  - a) "O'n ikki maqom"
  - b) "Olti maqom"
  - c) Yetti maqom"
6. "Shashmaqom" maqomlar ketma-ketligi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
  - a) Tanovor, Katta ashula, Bayot I.Bayot II.Cho'li irog. Mustahzod
  - b) Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Irog.

d) Alla, Yalla,

Faoq qatnashgan o'quvchilarga rag'barlantiruvchi quvnoq notachalar tarqatiladi. Har bir qatordagi o'quvchilar dars faoliyati davomida olishgan qizil, (5 ball), yashil (4 ball), ko'k (3 ball) notachalar umumlashtirilib, doskada yoziladi va darsda g'olib qator aniqlanadi. Quvnoq notalarini qulga kiritgan o'quvchilar rag'barlantirilib, kundalik daftarlariiga baho qo'yiladi.

Uyga vazifa: Mavzuni o'qish. Xurshida Hasanova musiqasi "Go'zal hayot" qo'shig'ini yodlash.

ADABIYOTLAR

- 1 Karimov I. "O'zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo'lida".
- 2 I.A.Karimov, "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" 5-6 b.
- 3 Karimov I. A. Vatan sajdahog kabi muqaddasdir.
- 4 Karimov I. A. Istiqlol va ma'naviyat.
- 5 Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida, havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqeyot kafolatlari.
- 6 Karimov I. Yangicha fikrlash va ishslash davr talabi.
- 7 Milliy istiqlol g'oyasi: Asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: O'zbekiston. 2001.
- 8 Karimov I. A. Vatan sajdahog kabi muqaddasdir.
- 9 Karimov I. A. Istiqlol va ma'naviyat.
- 10 Islom Karimov.O'zbekiston buyuk kelajak sari.-Toshkent: O'zbekiston, 1998.-56-bet.
- 11 Semyonov A.A. Sredneaziatskiy traktat o muzike Darvesha Ali (xvii).-T.;Uzdavnashr, 1946.-116.s.
- 12 I. Rajabov "Maqomlar masalasiga doir" T. 1963.y.
- 13 Rajabiy Y. O'zbek xalq musiqasi. 5-jild. 1., 1959-y.
- 14 F. Karomatov "O'zbek cholg'u musiqasi" T.1972.y.
- 15 T. Ye. Solomonova "O'zbek musiqasi tarixi".T.1981.y.
- 16 Akbarov. I "Musiqa lug'ati". Toshkent "O'qituvchi" 1997

- 17 Fitrat L. «O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi» 1.1993
- 18 Ibroximov O. «O'zbek xalqi musiqa ijodi» T.1994y.
- 19 Fayziyev O. va boshqalar. «O'quvchilarda musiqiy nafosat tarbiyasini shakllantirish yo'llari» T.1992.
- 20 R.Qodirov «Boshlang'ich mакtabda ko'p ovozda kuylash». T.,1997 y.
- 21 O'zbek musiqasi tarixi xrestomatiyasi. Tuzuvchilar: T.Salamonova., R.Abdullayev. Toshkent "O'qituvchi", 1983.
- 22 O'zbek xalq cholg'u musiqasi. Tuzuvchilar: Q. Olinboeva, F. Karomatov . "O'zbekiston davlat nashriyoti". Toshkent , 1955.
- 23 Fayziyev O. "Musiqa va tarbiya". Istiqlol nashriyoti. Toshkent, 2004.
- 24 Estetik tarbiya asoslari. N.A.Kushaev tahriri ostida. -Toshkent, -O'qituvchi, 1988 yil.
- 25 Хрестоматия по методике музыкального воспитания. -Москва, -1987 йил.
- 26 Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU –2005 yil.
- 27 Sh.Ro'ziev. Xorshunoslik. -Toshkent, -O'qituvchi –1987 yil.
- 28 V.A.Kan-Kalik «Учителю о педагогическом общении».
- 29 Dastur Toshkent-97 yil «Musiqa tarbiyasi metodikasi».
- 30 O.Xasanbayeva., T. Xasanboyev., X.Xamidov «Pedagogika tarixi».
- 31 Abu Nasr Muhammad Farobi «Katta musiqa kitobi».
- 32 I.Y. Tursunov., U.N.Nishonaliyev «Pedagogika kursi».
- 33 D.Omonullayev., I.Botirov.Davlat ta'lim standartiga sharh.
- 34 M.A.Nurmatova «Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuar» fani bo'yicha ma'ruzalar matni Ur.,2007yil
- 35 D.Omonullayev «Maktabda musiqa tarbiyasi metodikasidan lektsiyalar tezislari» T.,1990 yil
- 36 N.G.Dmitriyeva, O.Chernoivanenko «Metodika muzikalnogo vospitaniya v shkole» M.,1990 yil
- 37 Musiqa o'qitish metodikasi fanidan ma'ruzalar matni. TDPU. 2000 yil.
- 38 Estetik tarbiya asoslari. N.A.Kushaev tahriri ostida. Toshkent,-O'qituvchi – 1987 yil.

MUNDARIJA

1.Kirish: Mavzuning dolzarbliji.....3

2.Annotasiya.....4-5

I-BOB

3.Dirijyorlik texnikasi va uning dirijyor uchun ahamiyati.....6-12

II-BOB

4.Oddiy sxemalar dirijorlik texnikasini mukammallashtirish uchun mashqlar.....13-18

5-синф (IV-чорак 29 -дарс).

5.Мавзу: “В.А.Моцарт, Ж.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков каби дунё тан олган бастакорларнинг опералари”.....18-22

6-синф III- чорак 23-дарс

6.Мавзу: Замонавий мусиканинг турлари.....23-26

7-sinf III-chorak

7.Mavzu: Maqomlar haqida umumiy tushuncha.”Shashmaqom”.....27-31

8.Aadabiyotlar ro'yxati.....32-33

9.Mundarija.....34